

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Barkade nävar och proletära spadar

Framställningen av arbetarförfattarna i läromedel för
litteraturundervisningen i gymnasieskolan 1945-2008

Sarah Andreasson och Per Johansson

LAU690

Handledare: Tomas Forser

Examinator: Thomas Olsson

Rapportnummer: Ht-08 1080-03

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: *Barkade nävar och proletära spadar*: Framställningen av arbetarförfattarna i läromedel för litteraturundervisningen i gymnasieskolan 1945-2008

Författare: Sarah Andreasson och Per Johansson

Termin och år: Höstterminen 2008

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Tomas Forser

Examinator: Thomas Olsson

Rapportnummer: Ht-08 1080-03

Nyckelord: arbetarförfattare, proletärförfattare, arbetarlitteratur, klass, läroböcker

Syftet med följande uppsats är att undersöka hur de svenska arbetarförfattarna och arbetarlitteraturen har framställts i litteraturhistoriska läromedel från efterkrigstiden. Det huvudsakliga målet med uppsatsen, och den huvudsakliga frågan, har varit att ta reda på hur förändringen ser ut mellan 1945 och 2008. Mer generella förändringstendenser i läromedlen har tagits i beaktande. I analysen har vi utgått från fyra delfrågeställningar, som rör klass, fenomenets uppkomst, kategoriseringen av arbetarförfattarna och arbetarförfattarnas skillnad i relation till andra författare. När det gäller dessa frågeställningar har vi även tagit avstamp i den teoretiska debatten om arbetarlitteraturen. I analysen har vi begagnat oss av ett dimensionstänkande, vilket har fungerat som ett metodologiskt förståelseverktyg.

Analysen visar att de tidigare arbetarförfattarna och lyrikgenren successivt försvinner ur framställningarna och att fenomenets sociopolitiska rötter och uppkomst blir mindre uppmärksammade. Arbetarförfattarna tenderar också att allt oftare bäddas in i en mer övergripande framställning om Sveriges utveckling, och fenomenet tenderar att uppgå i, och beskrivas i samband med, större kulturella processer, som demokratisering och urbanisering. Under decenniernas lopp blir det allt vanligare att man kontrasterar arbetarförfattare mot modernister istället för borgerliga skildrare, som tidigare. I några avseenden har vi funnit att klassaspekten av fenomenet tonats ned, och man har istället framförallt lagt vikt vid det autodidaktiska draget hos arbetarförfattarna. Efter genomförd analys har vi pekat på vikten av att läraren uppmärksammar läroböckers form och perspektiv för att få en allsidig bild av litteraturhistorien och inte blint förlitar sig på framställningarna, som ofta innehåller pedagogiska förenklingar.

Förord

Vi bestämde oss tidigt för att göra en analys av läromedel för litteraturundervisningen i gymnasieskolan. Att valet föll på arbetarförfattare och arbetarlitteratur grundade sig i att vi båda var intresserade av strömningen, men under vår praktik hade vi sett att den ofta saknades i litteraturundervisningen. Vi tyckte det var relevant att se om detsamma var fallet med läroböckerna.

Vi upptäckte genast att materialet var mycket omfattande. Därför har det varit oundvikligt att dela upp arbetsbördan. Arbetet med uppsatsen började i Pedagogiska biblioteket och Centralbiblioteket genom att vi tillsammans gick igenom det material som fanns tillgängligt och utifrån det gjorde rimliga avgränsningar. Vi har delat upp materialet efter decennier och analyserat vartannat. Vi har dock båda läst allt material som ingår i uppsatsen. För att undvika en splittrad uppsats har vi gått igenom varandras analyser mycket noggrant, diskuterat och gemensamt gjort ändringar i arbetet. Uppsatsens inledande delar samt slutanalys har vi skrivit gemensamt efter långa och många diskussioner.

Slutligen har uppsatsskrivandet varit givande och vi hoppas och tror att det kommer att bidra till vår framtida yrkesroll som gymnasielärare. Personligen har det gett oss fördjupade kunskaper i arbetarlitteraturen och ett ökat intresse för strömningen.

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Inledning.....	5
Syfte och frågeställning.....	6
Hypotes.....	7
Metod.....	8
Material och urval.....	8
Tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter.....	10
Svenskämnet i läroplanerna.....	12
Avhandling.....	13
40-talets läroböcker.....	13
50-talets läroböcker.....	16
60-talets läroböcker.....	19
70-talets läroböcker.....	23
80-talets läroböcker.....	27
90-talets läroböcker.....	32
00-talets läroböcker.....	37
Slutsatser och diskussion.....	41
<i>Kategorisering</i>	41
<i>Uppkomst</i>	42
<i>Klass</i>	43
<i>Kontrastering</i>	44
Slutresultatets relevans för lärarens arbete.....	45
Sammanfattning.....	46
Källförteckning.....	47
Primärmaterial.....	47
Sekundärmaterial.....	48
Övrigt material.....	49

Inledning

Inledning

Proletärdiktningen har ”svikit sin uppgift, sin självförnyelse, sin nödvändiga anknytning till modern nutidsanalys”.¹ Orden är författaren Folke Fridells, publicerade i *Folket i Bild* 1947, och proklamerar att ”proletärdiktningen” befinner sig i ett kritiskt skede. Fridell, som räknades till ett av arbetarlitteraturens mest prominenta namn, ansåg att ”maskinreligiositeten” tillskansade sig en allt starkare ställning, medan ”proletärdiktningen” sakta vittrade sönder i ”en diffus obetydlighet”.² Drygt femtio år senare hävdar Tony Samuelsson, författare till essäsamlingen *Arbetarklassens bästa partytricks*, att arbetardikten idag ”är så fattig på samtidsskildringar, därför att dess legitimerade författare helt enkelt inte mår att skildra dagens arbetarklass inifrån längre.”³

Arbetarlitteraturens ställning på den litterära arenan har ständigt pendlat fram och tillbaka, mellan högt och lågt anseende, har ibland nästintill gått under jorden för att sedan återuppstå. Ibland benämner man 1930-talet som ”guldåldern”, med tanke på arbetarlitteraturens popularitet, medan 1980- och 1990-talen ibland kallas de decennier då tillbakagången kanske var som tydligast. Det är svårt att inte koppla den litterära strömningens framgångar och motgångar till det rådande samhällsklimatet, mycket på grund av den politiska aspekten som ständigt tycks ha varit närvarande i diskussionen.

Eftersom den litterära strömningen ofta kopplas samman med en kollektiv idéströmning, arbetarrörelsen eller arbetarförfattarna som en enhetlig grupp, är det möjligt att den får mindre uppmärksamhet i dagens samhälle med ökande individualism. Kanske är det en bidragande anledning till att klassdiskussionen i klassrummen, enligt våra erfarenheter, tenderar att bli alltmer frånvarande och att man verkar ägna mindre tid i klassrummen åt arbetarlitteratur?

Det är svårt att förbise strömningens historiska anknytning till arbetarrörelsen, likaså det stora sociala engagemang många av arbetarförfattarna hade. Demokratiseringsprocessen i Sverige och framväxten av folkrörelser är stora sociala förändringar som ofta nämns i samband med arbetarlitteraturens uppkomst och dess framgångar. Anledningen till att litteraturen överhuvudtaget kunde nå sina läsare berodde ofta på att författarna fick sina verk publicerade i tidskrifter som *Arbetaren*, *Fram* och *Brand*, vilka hade en stark koppling till

¹ Folke Fridell, ”Arbetarna och proletärdikten” i *Folket i Bild* 1947:20, s. 13 och 32f.

² Ibid. s. 13 och 32f.

³ Tony Samuelsson, ”Är arbetarlitteraturen död?” i *Aftonbladet*, 1999-07-07, s. 4.

arbetarrörelsen. Kortprosa och poesi var i det tidiga skedet mest förekommande eftersom de var lättast att publicera i sina korta format, även om strömningen idag mest förknippas med verk i romanform.⁴

Litteraturen från arbetarklassens led är viktig idag som tidsdokument, även om det är en stämpel som verkar begränsande, eftersom det tenderar att åsidosätta de litterära kvaliteterna framför de historiska. Faran blir att man i undervisningen fastnar i detta ensidiga spår istället för att ge en fullgod bild av strömningen. Med tanke på den ökande arbetsbördan och tidspressen hos lärare idag, blir det av yttersta vikt att materialet som används i undervisningen är av god kvalitet, vilket enligt Lpf94 är upp till den undervisande läraren.⁵ Däremot finns det en risk att lärarens tilltro till läromedlen ökar i takt med arbetsbördan, vilket är riskabelt då innehållet inte alltid håller den höga kvalitet som utlovas. Av den anledningen blir granskningen av läroböcker ett viktigt redskap i ett källkritiskt förhållningssätt gentemot den egna undervisningen, som inte får förbises.

Syfte och frågeställning

Syftet med föreliggande uppsats är att undersöka hur framställningen av arbetarförfattarna förändrats i litteraturhistoriska översikter för gymnasieskolan från efterkrigstiden, 1945-2008. Anledningen till att vi valt att undersöka hur framställningen av arbetarlitteratur förändrats över tid är att fenomenet ofta beskrivs som någonting unikt för svensk litteratur, och vi undrar huruvida detta fortfarande är fallet i dagens läroböcker.

Vi har valt att utgå från fyra olika frågeställningar i analysen av materialet: Diskuteras klassaspekten av fenomenet arbetarförfattare i utomlitterära, sociologiska termer eller läggs vikten vid inomlitterära faktorer som motiv och teman? Karaktäriseras arbetarförfattarna som väsensskilda i förhållande till andra författartyper under samma tid eller ser man snarare en likhet? Hur diskuterar läromedelsförfattaren arbetarförfattarna i förhållande till varandra, är de en homogen grupp eller en samling distinkta individer? Och, till sist, påstås arbetarlitteraturen ha sin uppkomst i Sverige och utgöra ett historiskt brott som innebär något nytt, eller har den internationella rötter och är en kontinuerlig fortsättning på en tradition?

Eftersom framställningen av arbetarförfattare och arbetarlitteratur är beroende av läroböckernas utformning och dess innehåll, vilka i sin tur är beroende av läroplanens

⁴ Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur* (Lund, 2006) s. 43.

⁵ *Läroplan för de frivilliga skolformerna (Lpf94)* (Stockholm 2006) s. 4-16.

innehåll, är det en viktig aspekt att ta hänsen till i åtanke under analysarbetet. Av den anledningen föregås analysen av en kort genomgång av svenskämnets förändringar i läroplanerna.

Hypotes

Att en övergripande förändring ägt rum är likaledes en generell hypotes. Vi tänker oss att ett flertal faktorer bidragit till detta.

För det första är det sannolikt att förändringar i det politiska klimatet inverkat på vilken aspekt av arbetarförfattarna (och vilka) man väljer att lägga emfas på. Man kan tänka sig att det, jämfört med idag, mer radikala politiska klimatet under 60- och 70-talen medförde en annan typ av framställning än under de mer marknadsliberala 80- och 90-talen. I detta sammanhang tror vi att framställningarna politiserades under 60- och 70-talen, för att successivt avpolitiserades under 80- och 90-talen. Dessutom tror vi att diskussioner om arbetarförfattarna i ett klassperspektiv successivt har fått ge vika för andra aspekter av fenomenet, då klassbegreppet genomgått en förändring sedan 60- och 70-talen och tonats ned i den offentliga debatten.

För det andra torde de ideal som ligger till grund för kanonisering, inkludering och exkludering, i historieskrivningen inverka på framställningen. Samtidens litterära ideal inverkar givetvis på det som inkluderas och vilken sida av ett författarskap som betonas. Benämns exempelvis Eyvind Johnson som modernist eller arbetarförfattare? Dessa ideal inbegriper även det litteraturbegrepp som omfattas i historieskrivningen, än betonas fokus på kontext och idéströmningar eller författarens biografi och psykologi, än texten i sig. Dessa ideal är avgörande för vad som tas upp och hur.

Eftersom historien skrivs utifrån en samtida horisont tror vi, för det tredje, att framställningen av arbetarförfattarna och översikterna i allmänhet präglats, dels av det ökade tidsavståndet till fenomenets uppkomst och olika blomstringsperioder, dels av de frågor som står högt på dagordningen när historien skrivs, det vill säga samtiden. Framställningen har förmodligen förändrats i takt med att genus- och postkoloniala frågor lyfts upp. Dessutom borde den stora plats som världslitteraturen efter hand beretts i läroböckerna inverkat.

I den mån utrymmet ger möjlighet därtill kommer vi att relatera förändringen och framställningarna till den mer etablerade historieskrivningen.

Metod

Vi har valt att schematisera vår frågeställning i fyra olika dimensioner, som vi kommer att referera till i analysen. Dimensionstänkandet kommer främst från Herbert Tingsten som, liksom Jan Hylén, använt sig av metoden i ideologianalyser.⁶ Med dimension menar vi ett spänningsfält mellan två extrempunkter. Vi tänker oss att varje enskild framställning placerar sig närmre den ena eller andra av extrempunkterna i dimensionerna:

- *Klass*: sociologi, det utomlitterära – innehåll, det inomlitterära
- *Kontrastering*: väsensskilda – lika
- *Kategorisering*: enhetlig grupp – skiljda författare
- *Uppkomst*: nationell, brott – internationell, kontinuitet

Vår avsikt är dock inte att definitivt avgöra vilka extremer den enskilda framställningen visar upp. Vi tänker att dessa olika spänningsfält kommer tjäna som ett förståelseverktyg för att se de större förändringstendenserna, och vi kommer inte att fälla kategoriska omdömen i samband med den enskilda framställningen där detta är ogörligt. Tanken är att dimensionerna ska underlätta problematiseringen av framställningarna. När vi refererar till dimensionerna i analysen kommer vi att kursivera orden, som i förteckningen ovan.

Material och urval

Mängden läromedel från perioden 1945 till 2008 för litteraturundervisningen i gymnasieskolan är väldigt omfattande. Om man räknar med både litteraturhistoriska översikter och antologier, och dessutom tar hänsyn till reviderade utgåvor och räknar dem som separata läromedel, rör det sig förmodligen om några hundratal läromedel. Det är givetvis inte möjligt att hantera och analysera ett så omfattande material i en kortare undersökning som denna. Av den anledningen har vi valt att göra ett urval.

Eftersom vårt syfte är att undersöka hur framställningen av arbetarförfattarna förändrats har vi valt att endast analysera litteraturhistoriska översikter. Med litteraturhistoriska översikter menar vi de böcker där huvudsyftet är historieskrivning, det vill säga litteraturhistorier. Det är i dem som författarna i huvudsak förmedlar en sammanhängande

⁶ Göran Bergström och Kristina Boréus, *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys* (Lund, 2000) se kap. 4.

bild av arbetarförfattarna till läsarna, vilket innebär att de är mest intressanta. Vårt material innehåller därför inga renodlade antologier.

Men det finns gränsfall när det gäller läromedlen. En del antologier innehåller inledande kommentarer till antologiserade texter, exempelvis författarporträtt eller kommentarer till strömningar och epoker. Andra läromedel är dels antologi, dels historisk översikt. När det gäller dessa gränsfall har vi gjort en bedömning och inkluderat dem som innehåller en betydande mängd kommenterande text av läromedelsförfattaren. Vi har inte tagit med antologier som endast har kortare författarporträtt.

När det gäller upplagor har vi i regel endast tagit med förstautgåvan, om de givits ut i flera upplagor under efterkrigstiden. Förändringar inom ett och samma läromedel är således inte av högsta prioritet, då vi vill undersöka de större förändringstendenserna. Vi har dock tagit med en senare utgåva i de fall då läroböcker som för första gången publicerades innan 1945 kommit ut i många senare upplagor under efterkrigstiden. Vi har gjort bedömningen att de då är relevanta för vår analys, eftersom nytrycken vittnar om att de varit mycket använda.

Det hade varit intressant att, med hjälp av något arbetarförfattarbegrepp, se på hur stor del av helheten arbetarförfattarna rent kvantitativt fått i renodlade antologier under vår epok, och hur detta förändrats. Men på grund av begränsat utrymme har det varit nödvändigt att utesluta en sådan analys.

Vi kommer i den tolkande, kvalitativa analysen undersöka de avsnitt i översikterna som skildrar arbetarförfattarna – vilket innebär att respektive lärobok inte kommer att analyseras i sin helhet. I alla översikter återfinns de inte under ett kapitel kallat *arbetarförfattare*. Ibland sorteras de under *proletärförfattare*, andra gånger under andra rubriker. Vissa översikter saknar helt en motsvarande rubrik och väljer att framställa en rad författarporträtt, exempelvis av Martin Koch, Ivar Lo-Johansson, etcetera. Det är värt att påpeka att det givetvis är svårt att göra ett urval av författarporträtt och sedan analysera dessa, eftersom man då implicit redan använder sig av någon form av arbetarförfattarbegrepp. När vi analyserar böcker som snarare framställer en rad författare kommer vi att utgå från Lars Furuland och Johan Svedjedals *Svensk arbetarlitteratur* (2006), det mest omfattande arbetet om arbetarförfattarna, och titta på dem som ofta har kommit att betraktas som arbetarförfattare.⁷ Men genom att i huvudsak utgå från läromedelförfattarnas beskrivning av arbetarförfattarna, och deras klassificeringar, kringgår vi att själva använda oss av ett eget arbetarförfattarbegrepp och fastna i en

⁷ Lars Furuland och Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur* (Stockholm, 2006).

begreppslabyrint. Och det är till sist läromedelsförfattarnas framställning och begrepp vi är intresserade av.

Det material vi använt oss av är lånat från dels Pedagogiska biblioteket i Göteborg, som arkiverar läromedel från 1955 och framåt, dels Centralbiblioteket i Göteborg och deras katalog fram till 1957. Eftersom det givetvis finns en möjlighet att dessa bibliotek inte har alla läroböcker som är utgivna under efterkrigstiden kan det vara så att vi missat att ta med några. Vi hoppas ändå kunna se tendenserna i framställningen av arbetarförfattarna under nämnda epok.

Vi har valt att inte göra någon kvantitativ undersökning av antalet sidor arbetarförfattarna tilldelas i respektive översikt på grund av uppsatsens omfång. I relevanta fall kommer dock sidantalet att kommenteras, eftersom utrymmet är en indikator på hur samtiden betraktar arbetarlitteraturen och huruvida man anser att den förtjänar en plats i den litterära sfären.

Tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter

Under 1900-talet har man inom det litterära fältet tampats med frågan om vilka författare som ska klassificeras som arbetarförfattare, någonting som inte är helt klart än idag och som vi av utrymmesskäl inte kan diskutera utförligt. Däremot bör det sägas att begreppet ”arbetarförfattare” inte är oproblematiskt, vilket syns på den begreppsförvirring som präglad diskussionen. Ibland används begreppet ”proletärförfattare” synonymt med ”arbetarförfattare”, vilket stundom stöter på starkt motstånd.⁸ Detsamma gäller för ”statarförfattare” och ”statarskolan”.⁹ Ytterligare ett begrepp som stundtals används om de berörda författarna är ”folklivsskildrare”, främst i samband med Vilhelm Moberg och Ivar Lo-Johansson. I jämförelse med ”arbetarlitteratur” har begreppet ”folklivsskildrare” inte en lika politisk klangbotten, då emfasen snarare ligger på motiv än på författaren. Än mer politiskt är

⁸ Uttrycket ”proletärdiktning” dök först upp i Richard Steffens antologi *Översikt av den svenska litteraturen* (1921), vilket gav upphov till vad Lars Furuland beskriver som ”fejden om proletärdiktningen” (Furuland, s. 152ff). Denna fejd fick många av de författare vars verk Steffen klassificerade som just proletärdiktning att dela sig i två läger; på ena sidan ställde sig författare som Ivan Oljelund och Harry Blomberg, som gick ut i media och protesterade mot termen, som de ansåg var nedvärderande, och på andra sidan författare som Martin Koch och Gustav Hedenvind-Eriksson, som accepterade benämningen.

⁹ Nilsson menar i *Arbetarlitteratur* att begreppet ”statarskola” från början snarare var ”en samlingsbeteckning som användes av några litteraturkritiker, än en verklig litterär skola.” (s. 69f). Fridegård, skriver Nilsson, ”förhöll sig ganska likgiltig till beteckningen” och Martinson ”tog avstånd från den.” (s. 70.) Enligt E. Hj. Linder lanserade dock Lo-Johansson begreppet i Bonniers Litterära Magasin 1938, och påpekar att det tidigare ”använts som kritisk beteckning på den naturalistiskt betonade proletära strömningen i 1930-talets litteratur” och att Lo-Johansson ”tar upp öknamnet och gör program av det.” I *Ny illustrerad litteraturhistoria: Fem decennier av nittonhundratalet (band 2)* (Stockholm, 1965) s. 565.

användningen av ”proletärförfattare” och ”proletärdiktning”, med tanke på att ordet ”proletär” främst förknippas med en marxistisk ideologi.

För att problematisera arbetarförfattarbegreppet och skilja arbetarförfattarna från övriga författare har vi valt att använda oss av Lars Furulands definition, som lägger vikt vid tre huvudfrågor för att avgöra om det rör sig om arbetarlitteratur: av vem, för vem och om vad?¹⁰ Det har historiskt sett varierat vilka av dessa punkter som varit av större vikt vid klassificeringen, däremot kan man säga att alla tre kriterier på något sätt varit närvarande i diskussionen.

När det gäller den första frågan ”av vem?” menar Magnus Nilsson, att det här ingår att författaren ska ha ursprung i arbetarklassen och även ha erfarenhet av kroppsarbete, samt att författaren ska vara autodidakt och inte ha någon formell utbildning.¹¹ Angående diskussionen ”för vem” författaren skriver förstår man detta på två sätt; dels innebär det ett engagemang för arbetarnas villkor och sak, dels att författaren skriver för en målgrupp som är arbetare. Ifråga om målgrupp är kriteriet nära knutet till det faktum att mycket arbetarlitteratur utgivits genom förlag och andra organ som varit knutna till arbetarrörelsen.¹² Det tredje kriteriet som Furuland menar kategoriserar en författare som arbetarförfattare är ämnes- och motivval. För att överhuvudtaget kunna räknas som en arbetarförfattare måste författaren skriva om arbetare.

En intressant aspekt av dessa tre kriterier är att ett fasthållande vid samtliga av dem leder till att många som har räknats och idag fortfarande räknas som de främsta företrädarna för arbetarförfattarna hamnar utanför kategorin. Detta gäller exempelvis för Martin Koch, som varken kom från arbetarklassen eller var autodidakt, och Harry Martinson, som står med ena foten i arbetardiktningen med ett verk som *Nässlorna blommar* (1935) och med den andra i en modernistisk estetik.

För att komma tillrätta med begreppsproblematiken denna strömning dras med kommer vi ha en teoretisk utgångspunkt i Furulands ståndpunkt i frågan om vad som är arbetarlitteratur: ”Det är i skärningspunkten mellan de tre nämnda perspektiven [...] som man finner den väsentliga arbetardiktningen”.¹³ Vi tolkar detta som att Furulands ståndpunkt är att det ena eller andra kriteriet inte är avgörande, utan att det handlar om att de tre kriterierna i varierande grad måste vara uppfyllda, alltså om en rimlig uppfyllning och avvägning av kriterier.

¹⁰ Furuland och Svedjedal s. 23.

¹¹ Nilsson s. 14ff.

¹² Furuland och Svedjedal s. 36.

¹³ Ibid., s. 24.

Vi kommer i analysen referera till Furulands tre kriterier som ”av”-, ”om”- och ”för”- aspekterna.

Svenskämnet i läroplanerna

I svenskämnet har litteraturläsningens ställning förändrats under de år som vår analys gäller, 1945-2008. 1900-talets första hälft var en storhetstid för litteraturundervisningen i svenska skolor, då ämnet bereddes mer plats på schemat och där det svenska kulturarvet skulle levandegöras genom litteraturen, via författare som Tegnér, Geijer och Runeberg.¹⁴ Under 60-talets mitt har litteraturundervisningen fortsatt stort utrymme, även om den till viss del hamnar i skymundan för ämnets färdighetsaspekt.¹⁵ Under 70-talet kommer Lgy70, då filmmédiet får ökat utrymme och 1975 förs massmedier in under ”Litteraturläsning”, vilket tyder på att man vidgat textbegreppet till att även omfatta övriga medier. Detta innebär att skönlitteraturens plats utmanas och som en konsekvens kommer litterära strömningar ofta att representeras av ett mindre antal författare i läroböckerna. Därmed utgörs ofta strömningars kanon av ett snävare urval.

Gun Malmgren diskuterar de många utredningar som genomfördes under 1970- och 90-talen gällande gymnasieskolan, där man i ett remissvar exempelvis skriver att ”[s]venska, historia och samhällskunskap är besläktade och hör ihop” och att litteraturen ska ”sättas in i ett historiskt och samhällsligt sammanhang”.¹⁶ Den allt närmare kopplingen till historia och samhällskunskap stärker litteraturens plats och eleverna kan placera in den som en del i ett större förståelsefält.

I dagens gällande läroplan för gymnasiet, Lpf94, är kopplingen mellan elev och text stark, där man i kursplanen för Svenska A skriver att ”[I]äsning för lust och glädje, för självkännedom och för att finna det allmänmänskliga och allmängiltiga under olika tider” ingår i kursen.¹⁷ Även i ämnets övergripande mål återfinns strävan efter att koppla samman litteraturen med dess samtid, där eleven ska ”tillägna sig kunskap om författarskap, epoker och idéströmningar.”¹⁸

¹⁴ Jan Thavenius, ”Gymnasiets litterära kanon” i *Svenskämnets historia*, (Lund, 1999), s. 123.

¹⁵ Gun Malmgren, ”Svenskämnets identitetskriser – modernisering och motstånd”, i *Svenskämnets historia* (Lund, 1999) s. 92.

¹⁶ *Ibid.* s. 114.

¹⁷ *Kursplan för Svenska A* (Skolverket, 2000).

¹⁸ *Ämnesplan för Svenska* (Skolverket, 2000).

Avhandling

40-talets läroböcker

John Berg och Wilhelm Thams *Från Eddan till Ekelöf* (1945) är tänkt ”som en repetitionskurs för dem, som förbereda sig för studentexamen”, men även som ”elementär uppslagsbok”.¹⁹ Arbetarförfattarna återfinns i kapitlet ”Verklighetsskildring och problemdikt”, som i sin tur består av två delkapitel, ”A. Borgerliga författare” och ”B. Arbetardiktare under 1910-talet”. I det förra delkapitlet listas exempelvis Hjalmar Bergman, i det senare Martin Koch, Dan Andersson och Erik Lindorm. I fråga om *kontrastering* är det tydligt att de, i och med kapitelstrukturen, jämför 1910-talets borgerliga författare (A) med arbetarförfattarna (B).

De flesta av 1930-talets arbetarförfattare återfinns i kapitlet ”Mellan världskrigen (1920 – 1939) – III. Bort från idyllen – B. Samhällsskildring”. De ges dock aldrig direkt epitetet arbetarförfattare. Berg/Tham påpekar att det under mellankrigstiden framträder ”en ny generation ’arbetarförfattare’, med vilka dittills förbisedda socialgrupper får plats i litteraturen.” Deras litteratur har inte ”den skarpa tendens, som utmärkte 1910-talets arbetardiktare.”²⁰ Trots det skriver Berg/Tham, något inkonsekvent kan tyckas, att Lo-Johanssons *God natt, jord* är ”en anklagelseskrift mot samhället”, och Moa Martinssons böcker ”äro anklagelseskrifter mot samhället”.²¹

När det gäller *kategorisering* tvekar Berg/Tham att utvidga arbetarförfattarbegreppet till att omfatta 30-talets arbetarförfattare. De kallas ”arbetarförfattare” inom citationstecken. Orsaken till detta är sannolikt deras påstående att den sociala tendensen försvagats, vilket dock kan ifrågasättas med tanke på de nämnda karaktäriseringarna av några av 30-talsförfattarnas verk. Tvekan kan även bero på att de ser arbetarförfattarna som ett tidsmässigt avgränsat fenomen och inte som en strömning som levt vidare.

I *Vår litteratur och dess historia: Från Strindberg till våra dagar* nämns samma författare som i *Från Eddan till Ekelöf* under rubriken ”Arbetarförfattare och sociala skildrare”, samt dessutom K.G. Ossiannilsson och Ragnar Jändel.²² Harry Martinson och Eyvind Johnson får varsitt eget delkapitel och kopplas på ett lösare sätt till huvudgruppen. Denna struktur, som återkommer i senare läroböcker, att någon författare får ett eget kapitel under huvudrubriken

¹⁹ John Berg och Wilhelm Thams, *Från Eddan till Ekelöf* (Stockholm, 1945).

²⁰ Ibid. s. 130.

²¹ Ibid. s. 133 och s. 134.

²² Rolf Hillman m.fl., *Vår litteratur och dess historia: Från Strindberg till våra dagar (fjärde delen)* (Stockholm, 1945).

tyder på att man ser författaren som ett, möjligen viktigare, särfall. 30-talets arbetarförfattare och exempelvis Hedenvind-Eriksson kategoriseras tidigare under ”Folklivsskildrare”. Vid en jämförelse med *Från Eddan till Ekelöf* har *kategoriseringen* skett på andra grunder. Här är det författarnas teman och motiv, folklivsskildringen, som motiverar att vissa inte kallas arbetarförfattare.

I den nionde upplagan av *Svensk litteraturhistoria* (1949) nämns arbetarförfattarna kort i 1900-talskapitlet.²³ Josua Mjöberg skriver att ”[k]lasskampen’ har av dem behandlats både på vers och prosa, i somliga fall häftigt eller ensidigt, men även med human måtta och med sinne för människornas brödraskap.”²⁴ Att Mjöberg sätter ”klasskampen” inom citationstecken ger intrycket att han inte fäster större vikt vid den aspekten. Boken utgörs främst av författarporträtt, men innehåller även kortare historiska kapitel. I porträtteringen av de som ofta kallas arbetarförfattare undviker Mjöberg i samband med *kategorisering* och *kontrastering* att framställa arbetarförfattarna som en avskild kategori. Mjöberg betonar snarare samtliga författares humanistiska strävan mot det allmänmänskliga.²⁵ Om Erik Lindorm skriver Mjöberg exempelvis att ”han kan ge känsliga bilder ur [arbetarnas] liv [...], men han dröjer helst vid det gemensamt mänskliga...”²⁶ Mjöberg understryker genomgående strävan mot det allmänmänskliga och tonar ned klassaspekten.

I den tredje upplagan av Hjalmar Alving's *Svensk litteraturhistoria* (1949), bearbetad av Gudmar Hasselberg, är det tydligare än i ovan nämnda böcker att det är engagemanget som är avgörande för att någon ska kategoriseras som arbetarförfattare.²⁷ De skriver att ”[a]lla [arbetarförfattarna] ha givit bilder ur arbetarklassens liv, men det är icke det väsentliga i deras diktning” utan ”det sociala intresset [står] i förgrunden och är oftast förenat med en mer eller mindre starkt framträdande tendens.”²⁸ De går dock inte djupare in på engagemangets art.

I kapitlet ”Arbetardiktarna och de nya naturalisterna” inkluderas Martin Koch, Gustav Hedenvind-Eriksson, Eyvind Johnson, Vilhelm Moberg, Ivar Lo-Johansson, Moa Martinson och Harry Martinson. Här görs ingen distinktion mellan tidigare och senare författare. Det är

²³ Josua Mjöberg, *Svensk litteraturhistoria* (Lund, 1949).

²⁴ *Ibid.* s. 239.

²⁵ Liksom Mjöberg tonar E.N. Tigerstedt i sin litteraturhistoria ned klassaspekten och lyfter fram individen. Tigerstedt skriver: ”Klassmedvetandet, den sociala indignationen, den hänsynslösa naturalismen saknas ingalunda, men motvägs av lyrik och metafysik. Författarna känna sig i främsta rummet som diktare och sökare, som individer – inte som representanter för arbetarklassen, som de förresten inte alltid tillhörde.” I *Svensk litteraturhistoria* (Stockholm, 1967 [orig. 1949]) s. 490.

²⁶ *Ibid.* s. 258f.

²⁷ Hjalmar Alving och Gudmar Hasselberg, *Svensk litteraturhistoria* (Stockholm, 1949). Gunnar Hansson påpekar i *Vem gör litteraturens historia?* (1990) att Alving's bok, som först utkom 1932 och sedan 1949 bearbetades av Hasselblad, förmodligen var den mest använda boken på gymnasiet ändå in på 60-talet. s. 61.

²⁸ *Ibid.* s. 405.

deras prosa som diskuteras. Några författare som ofta räknas som arbetarförfattare, exempelvis Dan Andersson, Ragnar Jändel och Erik Lindorm har insorterats i kapitlet före ”Idédiktare och centrallyrik under mellankristiden”. Detta ger ett intryck av att det är avgörande vilken genre som en författare i huvudsak associeras med när den kategoriseras som arbetarförfattare eller inte, vilket kommer att bli tydligare längre fram under efterkrigstiden. I fråga om *kategorisering* är det även värt att anmärka att Eyvind Johnson och Harry Martinson här mer förbehållslöst räknas till arbetarförfattarna.

Med avseende på hur *uppkomst* och *klass* diskuteras i 40-talets läroböcker är det relevant att återge det enda stycke som återfinns under ”Verklighetsskildring och problemdikt” före delkapitlet i *Från Eddan till Ekelöf*:

Omkring 1910 återuppstod i viss mån 80-talet: prosan kom att dominera, och ämnena hämtades ur samtidens liv, ofta i förening med problemdiskussion och tendens. En märklig företeelse är framträdandet av en arbetardiktning (”proletärlitteratur”), varmed menas en litteratur, som handlar om arbetarklassen och ger uttryck åt dess livssyn samt har skrivits av författare, vilka framgått direkt ur denna klass och gått en annan bildningsväg än den för våra författare hittills vanliga (efter en ofta torftig folkskola självstudier och folkhögskola).²⁹

Arbetarförfattarna framställs alltså ha en koppling, om än indirekt (”återuppstod”), till 80-talet, som tidigare av Berg/Tham framställts som naturalismens decennium. I fråga om *uppkomst* framställs den direkt som nationell, men indirekt som internationell eftersom naturalismen tidigare diskuterats i ett europeiskt perspektiv. Man kan nog ändå påstå att Berg/Tham genom ”[e]n märklig företeelse” närmar sig brott-extremen snarare än kontinuitet-extremen. I jämförelse med Furulands beskrivning av arbetarlitteraturens uppkomst, som beskriver folkrörelser och tidningspress som grogrund, blir detta förenklat.³⁰

Några djupare sociala förankringar görs alltså inte i samband med *klass* eller *uppkomst*, vare sig hos Berg/Tham eller i de andra 40-talsböckerna, även om det ses som en aspekt av arbetardiktningen. Berg/Tham skriver att Kochs *Timmerdalen* ”förkunnar Kochs tro på socialismen”.³¹ Snarare än att knyta arbetarlitteraturen till arbetarklassen som helhet, påpekar man att den är ett uttryck för en individ. Alving/Hasselblad lade mer vikt vid engagemanget som kriterium för arbetardikt, här rör det sig snarare om uttryck. Detta beror förmodligen till stor del på att framställningarna i samtliga böcker till största delen fokuserar på individuella biografier. Och tolkningarna av verken vilar ofta på en biografiskt-psykologisk grund; de betonar individ framför klass och sammanhang. Om klassaspekten nämns, görs den det i ett

²⁹ Ibid. s. 117f.

³⁰ Furuland och Svedjedal kap. 3 och 5.

³¹ Ibid. s. 123.

kort inledande kapitel till biografierna, som hos Berg/Tham. Det är egentligen paradigmiskt för 40-talsböckerna att sociala omständigheterna i ett allmänt, sociologiskt perspektiv endast diskuteras kort innan en rad författarporträtt tar vid.³²

I *Vår litteratur och dess historia* knyter man i det inledande stycket an till tillfällespoesin och ”Arbetet söner” när man talar om *uppkomst*, men ”[f]örst ett stycke in på 1900-talet tillkom emellertid en förtrogen skildring av arbetaren som individ eller typ i en verklighetsexakt miljö.”³³ Det blir denna mer realistiska litteratur som får status som den egentliga arbetarlitteraturen, vilket gör att man betonar det inomlitterära istället för det sociologiska.

Mjöbergs *Svensk litteraturhistoria* (1949) sticker ut något med avseende på *uppkomst* och *klass*, då Mjöberg försöker ge en bild, om än kort, av flera aspekter av litteraturens förändrade ställning i samhället. Mjöberg diskuterar kort förändrade läsvanor, litteraturkritik och föreningsverksamhet, samt filosofi och psykoanalys.

50-talets läroböcker

Med utgångspunkt i dimensionen *uppkomst* ser vi att framställningarna från 50-talet drar åt olika håll. I *Gestalter i nyare svensk litteratur* (1953) av Gunnar Axberger beskrivs arbetarlitteraturen som en ny riktning inom litteraturen där man kallar uppkomsten av författare från arbetarklassen för ”[t]ypiskt för den nya litteraturen” där ”nya vidder [öppnar sig] för den svenska litteraturen”.³⁴ Axberger tar inte upp några förebilder för arbetarlitteraturen, vare sig nationella eller internationella, vilket indikerar att Axberger betraktar den som en inhemska strömning som nu tar sig uttryck. När det gäller *kategorisering* får Martin Koch och Gustav Hedenvind-Eriksson dela utrymme med ”borgerliga” författare som Elin Wägner och Hjalmar Bergman under rubriken ”det nya seklet”. Axberger använder inte uttrycket ”arbetarförfattare” utan trycker snarare på det autodidaktiska draget och

³² Gunnar Hansson påpekar i detta hänseende att litteraturhistorieskrivningen traditionellt i hög grad utelämnat läsarsidan i historierna, det vill säga sociologiska aspekter som vilka böcker som lästs, i vilken omfattning och hur. Istället har den många gånger felaktigt ägnat sig åt värdering. Hansson menar vidare att detta leder till en inkomplett och subjektiv historieskrivning. Som exempel tar han Leon Larsson och Emelie Flygare-Carlén, som båda lästes i mycket stor utsträckning i sin samtid, men som under 1900-talet fick en alltmer undanskymd plats i historierna. Se *Vem gör litteraturens historia?* (Linköping, 1990).

³³ Hillman m.fl. s. 257.

³⁴ Gunnar Axberger, *Gestalter i nyare svensk litteratur* (Stockholm, 1953) s. 52.

kategoriserar Koch och Hedenvind-Eriksson som tillhörande ”de självutbildade författarna, som vid denna tid börjar träda fram ur arbetarnas led”.³⁵

Sven Kjersén spårar i *Svensk diktning* (1951) den litterära strömningen ända tillbaka till 1600-talet, och menar att det snarare rör sig om ett nyväckt intresse för ett äldre fenomen.³⁶ Inte heller Kjersén nämner några utländska inspiratörer, men medger att ”vissa utländska smakriktningar [...] kunnat öva ett inflytande”, vilket gäller såväl ”den djärva, ibland otyglade stilarten som det ofta ohöljt naturalistiska i skildringssättet”.³⁷ Kjersén är den enda av läromedelsförfattarna under 50-talet som ser ett större historiskt inflytande i arbetarlitteraturen. Däremot menar han i framställningen av Vilhelm Moberg att denne ”följt en litterär modeström ifråga om närgången behandling av det mänskliga driftslivet”.³⁸ Här frammanas alltså två separata bilder; dels arbetarlitteraturens historiska koppling, dels arbetarlitteraturen, eller åtminstone delar av den, som en modern strömning. Kjersén använder sig av begrepp som ”folklivsskildrare” och ”arbetardiktning”, men gör skillnad på tidigare arbetardiktare och ”industriarbetarlivets skildrare”.³⁹ Dessutom vågar Kjersén sig på ett, om än ytterst begränsat, resonemang som är intressant ur ett begrepps-perspektiv. I en fotnot till ordet *proletär* skriver Kjersén att beteckningen ”stundom fått ange såväl arbetardiktningen i trängre mening som (ibland rätt oegentligt) författarens sociala härkomst”.⁴⁰ Tyvärr utvecklar inte Kjersén sitt resonemang kring frågan, men ovanstående citat vittnar om den problematik som historiskt sett kännetecknat begreppet arbetarlitteratur, som ofta benämns som just proletärdiktning.

I Anton Blancks *Vår svenska litteraturs historia* (1954) ägnas den litterära bakgrunden ingen plats, vilket gör det svårt att överhuvudtaget dra några slutsatser. Däremot skiljer Blanck på nya och gamla arbetarförfattare, även om det förblir oklart vad denna skillnad består i.

³⁵ Ibid. s. 51. E.Hj. Linder (1965) ger en annan bild av de självlärda och menar dock att det fanns olika typer av självlärda författare under den här tiden, till exempel ”bondeförfattare” som den nu bortglömde Carl Larsson i By och även butiksbiträdet Birger Sjöberg, ”vars högskola var ett par tidningsredaktioner”. s. 266. Dock är det ovanligt att läroboksförfattarna tar upp detta.

³⁶ Sven Kjersén, *Svensk diktning* (Stockholm, 1951) s. 63.

³⁷ Ibid. s. 63.

³⁸ Ibid. s. 391. Kjersén skriver tidigare att man inom arbetarlitteraturen ”med förkärlek behandlar driftslivets områden, stundom med en ensidig överspänd beskäftighet, som verkar motbjudande”, s. 63.

³⁹ Ibid. s. 63. Med tanke på Furulands tre kriterier angående arbetarlitteratur, är det ur en jämförande synvinkel intressant att Kjersén lägger tonvikten på motiven, och kategoriserar arbetarförfattare närmast som ”[e]tt flertal livligt uppmärksammade författare [som] ägnar sig med ihärdig iver åt mer eller mindre utpräglade ’proletära skildringar’.” s. 63.

⁴⁰ Ibid. s. 62.

När det gäller *kategorisering* närmar sig Blancks framställning mer föreställningen att det rör sig om en enhetlig grupp. Framställningen ger inte något utrymme för en problematiserande diskussion på området, till exempel nämns inte den modernistiska delen av Harry Martinsons författarskap överhuvudtaget, vilket ger ett något avfärdande intryck.⁴¹

I *Kort svensk litteraturhistoria* (1957) av J. Mjöberg och A. Wahlgren nämns heller inga litterära inspiratörer till den svenska arbetarlitteraturen, utan man menar att den uppstår i början av 1900-talet.⁴² Däremot är Mjöberg/Wahlgren de läromedelsförfattarna som hårdast trycker på det sociala engagemanget och till viss del den politiska aspekten hos arbetarförfattarna i sina framställningar. Detta är intressant, med tanke på att Mjöberg i sin tidigare lärobok, *Svensk litteraturhistoria* från 1949, väjde sig för att tillskriva arbetarlitteraturen en alltför politisk dimension och istället framhöll ”det allmänmänskliga”.⁴³ Man menar att K.G. Ossiannilsson var ”en av de första svenska författare, som i dikt givit uttryck åt kroppsliga arbetarnas klasskamp”, Ivar Lo-Johansson har ”djup social lidelse”, Erik Lindorm är en ”radikal samhällskritiker” och Jan Fridegård har ”med en reformiver nästan lika stark som Lo-Johanssons riktat sig mot andra missförhållanden i den svenska nutidskulturen, mot hyckleri och ärvda vanor”.⁴⁴ I övriga läroböcker undviker man en alltför politiserande framställning av författarna, där framställningarna begränsar sig till bland annat Ossiannilssons tidiga kamplyrik. Stannar vi kvar i dimensionen *klass*, är det även iögonfallande att författarnas levnadsbakgrund knappt får något utrymme hos Mjöberg/Wahlgren, förutom Harry Martinsons. Ser man till övriga analyserade läroböcker, som framhåller den sociala bakgrunden, är detta anmärkningsvärt, speciellt med tanke på det då rådande litteraturhistoriska klimatet som gärna fokuserade på författaren som person.⁴⁵ I *Vår svenska*

⁴¹ Anton Blanck, *Vår svenska litteraturs historia* (Stockholm, 1954) s. 118. Magnus Nilsson skriver att det idag inte är helt självklart att betrakta diktarna i *5 unga*, där Martinson ingick, som arbetarlitteratur utan istället som modernistiska. Däremot menar Nilsson att *5 unga* både marknadsförde sig och uppfattades som arbetarförfattare av sin samtid, vilket är en tänkbar anledning till att Martinson framställs endast som arbetarförfattare hos Blanck (Se Nilsson s. 64; s. 71). Å andra sidan kännetecknas framställningarna av Martinson av svårigheten att placera honom i endast en kategori som författare, vilket tyder på en viss tvetydighet i fråga om tillhörighet.

⁴² J. Mjöberg och A. Wahlgren, *Kort svensk litteraturhistoria* (Stockholm, 1957).

⁴³ Se ”40-talets läroböcker”, s. 12.

⁴⁴ Ibid. s. 88; s. 114; s. 101; s. 119. I fallet Erik Lindorm menar Gunnar Brandell i *Svensk litteratur 1870-1970 (band 2)* (1975) att denne gick i polemik med tidigare lyrik från arbetarmiljöer, vilken ”hade övervägande varit inrättad efter agitatoriska syften och saknat formell självständighet”, och benämner Lindorms lyrik som vardagsrealism, vilket rimmar illa med beskrivningen av Lindorm som ”radikal samhällskritiker” (Brandell, s. 76).

⁴⁵ Denna författarfokusering är av vad man kan beskriva som en biografisk-psykologisk sort, där sammankopplingen mellan författare och verk är ständigt återkommande, och där man i det närmsta sätter likhetstecken mellan författarens levnadsbakgrund (och person) och publikationer. Dock var detta ingen ovanlig syn under 1950-talet, utan snarare en norm.

litteraturs historia blir intresset för arbetarförfattarnas sociala bakgrund påtagligt då Blanck i sin framställning av Moa Martinson väljer att endast fokusera på hennes levnadsbakgrund:

Till dem som skrev om lantarbetarnas liv hörde också MOA MARTINSON, som särskilt skildrar kvinnornas slit och släp i de små fattiga backstugorna och torpen. Hon har själv levat som torparhustru, och det är därför som hon vet, hur svårt ett sådant liv kan vara och målar allt så svart. Hon har ett varmt hjärta för de olyckliga.⁴⁶

På det begränsade utrymmet på tre rader som Martinson tilldelas, nämner Blanck inte titeln på någon av hennes böcker. Trots att den under 1950-talet rådande synen på författare och verk ofta riktade sig mot författaren som person, är framställningen av Martinson anmärkningsvärd, särskilt då hon, som nämns som enda kvinnliga representant för strömningen, också är den enda vars verk inte nämns. Moa Martinsons författarskap nämns för övrigt endast i två av de fyra läroböcker, nämligen i *Gestalter i nyare svensk litteratur* och i *Vår svenska litteraturs historia*. I båda läroböckerna tillhör dock framställningarna de allra kortaste i kategorin arbetarförfattare, då hon i den senare tillägnas tre meningar och i den förra ännu färre.⁴⁷

60-talets läroböcker

Vid ett första ögonkast uppvisar 60-talets läroböcker några framträdande drag som skiljer dem från 40- och 50-talens. För det första rör det sig om en ökad strävan mot vetenskaplighet och forskningsanknytning. Mindre utrymme ägnas åt tyckande och mer eller mindre spekulativa biografiskt-psykologiska tolkningar. I sitt förord till *Litteraturhistoria* (1965) lägger Hans Lindström emfas vid att textstudiet står i centrum.⁴⁸ Och Lindström har ”tagit hänsyn till den moderna forskningens resultat i den utsträckning detta har kunnat ske.”⁴⁹ Dessutom citerar Lindström ofta sakpåståenden och omdömen av akademiska auktoriteter och kritiker,

⁴⁶ Blanck s. 117.

⁴⁷ Moa Martinsons frånvaro i läroböckerna kan till viss del förklaras av det mottagande hennes verk fick av den samtida kritikerkåren. Om mottagandet av *Kvinnor och äppelträd* (1933) skriver Ebba Witt-Brattström att den ”överträffar kritikernas värsta fördomar om proletäromaner med en hästlängd. Det är inte endast grått och trist, det är äckligt också” Se Ebba Witt-Brattström, ”Livets egen runsten – kvinnokroppen som skrift” i *Feministiska litteraturanalyser 1972-2002*, red.: Åsa Arping och Anna Nordenstam (Lund, 2005) s. 359. Dessutom är det värt att påpeka att Moa Martinson inte är den enda författaren som ofta är frånvarande i framställningarna av arbetarförfattarna, detta gäller även för strömningens övriga kvinnliga representanter, som ytterst sällan inkluderas.

⁴⁸ Emfasen på texten i sig hänger säkerligen samman med nykritikens genombrott i Skandinavien och den fokus på texten i sig som den innebär. Lindström betonar även i förordet att det historiska sammanhanget har fått stå tillbaka för texterna i sig. En annan orsak, som Lindström nämner direkt, är 1960 års gymnasieutredning.

⁴⁹ Hans Lindström, *Litteraturhistoria* (Stockholm, 1965).

exempelvis publicisten T. Fogelqvist och litteraturhistorikern E. Hj. Linder.⁵⁰ I *Litteraturhistoria*, samt i de två andra mer omfattande böckerna från 60-talet, *Dikt och data* (1961) och *Litteraturhistoria för gymnasiet* (1967), lämnas förslag till rekommenderad vidareläsning efter varje avsnitt. I sammanhanget kan nämnas att det var 1968, efter några års diskussioner, som ämnet litteraturhistoria fick den nya beteckningen *litteraturvetenskap*.⁵¹

Det andra tydliga draget för 60-talsböckerna är att den allmänna litteraturen (världslitteraturen) fått ett större utrymme på bekostnad av den svenska litteraturen. Upplägget är i regel att man växlar mellan delar om svensk, respektive i huvudsak europeisk- och amerikansk litteratur. Det tredje framträdande draget är att historierna nu börjar ta hänsyn till den massmediala utvecklingen. *Litteraturhistoria för gymnasiet*, en mer omfattande bearbetning av Hjalmar Alvings mycket använda bok *Svenska litteraturhistoria*, innehåller ett kapitel om filmens historia.⁵²

Ett fjärde drag gemensamt för *Litteraturhistoria* och *Dikt och data* är att man börjar tala om arbetarlitteraturen som ”dokumentarisk”, vilket sannolikt har en koppling till dokumentärromangenrens blomstring på 60-talet, och tyder på hur äldre litteratur omgestaltas i nya kategorier. Dessutom börjar man mer tydligt tala om arbetarlitteraturen som kulturhistoriskt värdefull, som om den befinner sig på ett större historiskt tidsavstånd. I *Litteraturhistoria* är Kochs *Timmerdalen* ”dokumentarisk” och Lo-Johansson har en ”dokumentarisk ambition”.⁵³ I *Dikt och data* skriver man om 30-talets prosaskildringar att ”[d]et dokumentariska värdet av dylika källskrifter är naturligtvis är stort.”⁵⁴ Fenomenet får en prägel av att vara historiskt avslutat.

I det följande kommer främst de tre nämnda böckerna beaktas med avseende på arbetarförfattarna. Men i motsats till vad författarna anger i förordet till *Litteraturhistoria för gymnasiet* har många delar behållits, varför vi främst kommer diskutera skillnaden i jämförelse med Alvings version.⁵⁵

När det gäller begreppet ”proletärdiktare” och den debatt som Richard Steffens lärobok gav upphov till på 20-talet är det intressant att Lindström alltid använder detta ord inom

⁵⁰ Ibid. s. 282 och s. 299.

⁵¹ Staffan Bergsten, ”Från litteraturhistoria till litteraturvetenskap” i *Litteraturvetenskap – en antologi*, red.: Staffan Bergsten (Lund, 2002) s. 9.

⁵² Gudmar Hasselberg, Carl-Reinhold Smedmark och Rune Waldekranz, *Litteraturhistoria för gymnasiet* (Stockholm, 1967).

⁵³ Lindström s. 280 och s. 323.

⁵⁴ Olof Nordberg och Ulf Wittrock, *Dikt och data* (Lund, 1965) s. 396.

⁵⁵ Att delar inte omarbetats noterar Sten-Olof Ullström i sin avhandling om Strindbergbildens i gymnasieläroböcker, men det gäller i lika hög grad för arbetarförfattarna. Se Sten-Olof Ullström, *Likt och olik – Strindbergbildens förvandlingar i gymnasiet* (Stockholm/Stehag, 2002) s. 387.

citationstecken, vilket tyder på en viss vacklan i användningen. Nordberg/Wittrock använder det i *Dikt och data* synonymt med arbetarförfattare. Lindström tar i kapitlet ”De första arbetardiktarna” upp den ”proletära” bakgrunden, men lägger snarare vikt vid det självlärda draget hos arbetarförfattarna. Med avseende på *kontrastering* nämns arbetarförfattarna både i *Litteraturhistoria* och i *Dikt och data* som en grupp som framträder vid sidan av en grupp borgerliga författare. Lindström skriver angående Kochs *Arbetare* att den ”är en Stockholmskildring av annan art än Söderbergs och Bo Bergmans. Här bjuds inte på lyriska stämningsbilder, utan på frän, gråkall verklighet.”⁵⁶ Men i jämförelse med tidigare böcker problematiseras inte *kategoriseringen* av arbetarförfattarna som grupp i nämnvärd utsträckning. Det finns inte lika explicita definitioner som i tidigare decenniernas böcker, även om de då var mycket koncisa.

När det gäller *kategoriseringen* av arbetarförfattarna i läroböckerna har nämnda två böcker i princip samma struktur. Dels finns ett kapitel om 1910-talets arbetarförfattare, i *Litteraturhistoria* ”De första arbetardiktarna” (Koch, Hedenvind-Eriksson och Andersson) och i *Dikt och data* ”Arbetarförfattarnas frammarsch” (Koch och Hedenvind-Eriksson, och Andersson nämns kort); dels ett senare kapitel om 30-talet, i *Litteraturhistoria* ”Arbetardiktare och folklivsskildrare” (Moberg, Lo-Johansson och Fridegård) och i *Dikt och data* ”Social miljöinventering” (Harry Martinson, Lo-Johansson, Fridegård och Moberg). I de senare kapitlen karaktäriseras den enskilde författaren som just arbetarförfattare i olika grad. Erik Lindorm, som är ett intressant fall på grund av sitt skiftande författarskap, har i jämförelse med tidigare böcker, hamnat i mer allmänna lyrikdelar. Återigen finns en tendens att räkna bort lyriker från arbetarförfattarna. Överhuvudtaget är man mycket försiktigare att nämna Martinson och Johnson som arbetarförfattare. Johnson återfinns i båda böckerna i eget kapitel.

Med avseende på *klass* och *uppkomst* av fenomenet får bildningsgången både i *Litteraturhistoria* och i *Dikt och data* tydligare roll än tidigare som enande kriterium för arbetarförfattarna. Lindström skriver att ”[ä]ven om de långt ifrån alltid utgår från ’proletära’ miljöer, är deras bildningsgång en annan [...]”.⁵⁷ Lindström nämner senare dem som ”de självlärda arbetarförfattarna”, vilket förebådar läromedel från 2000-talet när de kort och gott blir de självlärda.⁵⁸ I *Dikt och data* tar man fasta på att arbetarförfattarna trädde fram ur ”folkets djupa led” och kunde skriva om arbetare på grund av egen erfarenhet, men det är

⁵⁶ Lindström s. 280.

⁵⁷ Ibid. s. 279.

⁵⁸ Ibid. s. 321.

främst vägarna till bildning som utgör temat i andra stycket innan författarna och deras verk beskrivs.⁵⁹ I sammanhanget är det värt att nämna att Nordberg/Wittrock skriver om Erik Lindorm, som placerats i lyrikdelen i *Dikt och data* under ”Tjugotalet: Vardagsidyll med hotfulla inslag”, att ”[h]an övergav mycket snart kampdiktningen, som i regel har bruksvarans okonstnärliga prägel.”⁶⁰ Nedvärderingen tyder på att man till viss del förbiser de sociopolitiska rötterna i samband med *klass* och fokuserar på den enskilda individen och även på främst interna kvaliteter i konstverket. När tidningarna *Brand* och *Fram* nämns hos Lindström är det främst för att ”[u]nga arbetarskaldar gjorde sina lärospån i den röda pressen”.⁶¹ Paul Lauter menar att arbetarklassen och andra marginaliserade grupper konst tenderar att exkluderas från kanon för att endast interna kriterier, som i hög grad gäller för individualistisk konst, tillämpas på den, och den värderas därför som undermålig; detta gör att kulturhistoriskt relevanta fenomen förbises.⁶² Detta kunde i hög sträckning förklara varför kampdiktningen och arbetarlitteraturens rötter inte tas upp i allmänhet och här nedvärderas. Konstens kontextuella funktion förbises.

Samtidigt hindrar inte det faktum att man mindre ingående fokuserar på de sociopolitiska rötterna att enskilda författares engagemang uppmärksammas. I *Litteraturhistoria* har Lo-Johansson ”ihärdigt och verksamt fört ’jordproletärernas’ talan; man kan inte tvivla på att hans kamp mot statarsystemet bidrog till dess avskaffande 1945.”⁶³ Och i *Dikt och data* heter det att ”[u]nder några år skulle [Koch] komma att satsa hela sin kraft på att bli den svenske arbetarens talesman.”⁶⁴ Samtidigt som arbetarförfattaren på en mer generell, begreppslig nivå blir mer synonym med autodidakten, blir den i enskilda fall porträtterad som en kollektivets röst. Detta skiljer sig från exempelvis *Från Eddan till Ekelöf* där Kochs böcker beskrevs som ett uttryck för hans, individens, tro på socialismen. Så även om begreppets klassanknytning möjligtvis kan sägas mattas av – man nämner inte engagemang som ett enande kriterium – kan den enskilda författaren tydligare komma att förknippas med en radikal kamp.

⁵⁹ Nordberg och Wittrock s. 376.

⁶⁰ Ibid, s. 304. Nordberg och Wittrocks värderande utsaga följs av en not i vilken följande står: ”Under den svenska arbetarrörelsens pionjärtid skrev Henrik Menander, från början korkskärare och sedermera journalist, *Arbetets söner* och det var också han som vid sekelskiftet översatte *Internationalen*. (Jämför den betydelse sången alljämt har för negrerna i deras befrielsekamp!)” Detta är ett tydligt exempel på hur konst som inte svarar mot vissa formalistiska kriterier på vad som är bra tenderar att uteslutas ur historieskrivningen. Eftersom kampdiktningen som konstfenomen endast till viss del bestod i konstverkets interna aspekter och i stor del i kontextuella faktorer, nedvärderas den på grund av att bara det interna tas i beaktande.

⁶¹ Lindström s. 279.

⁶² Paul Lauter, ”Caste, Class and Canon” i *Feminisms: an anthology of literary theory and criticism*, red.: Robyn R. Warhol och Diane Herndl (New Brunswick, 1993) s. 245.

⁶³ Lindström s. 322.

⁶⁴ Nordberg och Wittrock s. 378.

I samband med fenomenets *uppkomst* ser författarna till *Dikt och data* det som ett brott med gamla anor och som något nytt. Nordberg/Wittrock jämför visserligen med skildringen av arbetaren hos Almquist och Strindberg, men pekar på att litteraturen nu skrivs utifrån egen erfarenhet. Men vad gäller estetiska ideal förekommer kopplingar till Zola och andra genomgående. I samband med 30-talets prosaskildring ser dock Nordberg/Wittrock en kontinuitet med 1880-talet och 1910-talet. Det rör sig på 1910-talet om en ”arbetarnas frammarsch” och på 30-talet sker ”ett genombrott på bred front för den svenska arbetarromanen”, en kulminering; ”med sina proletära spadar grävde de djupare i samhällsskikten än vad åttiotalet och titalisterna hade gjort.”⁶⁵ Denna kontinuitet beskrivs inte i *Litteraturhistoria* lika direkt, men finns mellan raderna.

Det är tydligt hur Nordberg/Wittrock framställer arbetarförfattarna som just arbetare med avseende på språkbruk och metaforer, som knappast skulle användas i karaktäriseringen av exempelvis borgerliga skildrare eller modernister. Strax efter spadmetaforen skriver de att ”[f]örfattarna hade de barkade nävarnas förtrogenhet med sitt verklighetsstoff; deras sociala miljöskildring genomfördes med det sakliga och rejäla uppsåtet att vittna om de breda samhällslagrens liv.”⁶⁶ Karaktäriseringen görs med hjälp av metaforer och ord, som vanligtvis brukas i ett annat område, för att framställa arbetarförfattarna som just arbetare.

Avslutningsvis är det värt att anmärka kort på några skillnader mellan Alvings och Hasselbergs *Svensk litteraturhistoria* (1949) och *Litteraturhistoria för gymnasiet* (1967), i vilken stycket om arbetarförfattarna i huvudsak återanvänds. I den räknades under en rubrik Koch, Hedenvind-Eriksson, Johnson, Moberg, Lo-Johansson, Moa Martinson och Harry Martinson till arbetarförfattarna. I den senare har Johnson och Harry Martinson tagits bort och Fridegård lagts till. Detta torde bero på att Johnson och Martinsons diktarroller ändras så mycket att de nu är svåra att direkt kategorisera som arbetarförfattare.

70-talets läroböcker

Utformningen av, och innehållet i 70-talets läroböcker följer till stor del samma tendens som 60-talets läroböcker, världslitteraturen får ett ökat utrymme och en viss fördjupning sker i textstudiet. Framställningarna präglas alltmer av en vetenskaplig ton, trots att de värderande inslagen som var typiska för 40- och 50-talens läromedel inte helt försvunnit, men betydligt reducerats. I *Svenska för gymnasieskolan åk 3* (1973) av Bengt Brodow med flera får till

⁶⁵ Ibid, s. 395.

⁶⁶ Ibid, s. 396.

exempel naturvetenskapen, med Charles Darwin och Carl von Linné i spetsen, en egen rubrik och man tar även in litteraturkritikern Georg Brandes som stöd i diskussionen om realism och naturalism.⁶⁷

En återkommande tendens i läroböckerna från 70-talet är att begreppsdiskussionen avsevärt mattats av. I läromedelsserien *Svenska för gymnasieskolan* undviker man helt termer som arbetarlitteratur och arbetarförfattare, även om Eyvind Johnson vid ett tillfälle benämns som ”den radikale unge arbetardiktaren”.⁶⁸ Det närmsta man kommer en kategorisering är då man benämner Ivar Lo-Johansson, Moa Martinson och Jan Fridegård som tillhörande den så kallade ”statarskolan” i svensk litteratur.⁶⁹ I *Litteraturorientering för gymnasiet* (1977) använder man sig däremot av begreppet ”arbetarförfattare”, och även ”proletärförfattare”, men då ifråga om Gorkij.⁷⁰ Här förs en begreppsdiskussion om uttrycket ”proletärförfattare”, som man anser vara missvisande, men man ger senare Moa Martinson benämningen ”proletärkvinnans skildrare i svensk litteratur”.⁷¹ Begreppsmässigt tenderar läroböckerna på 70-talet att vara mer försiktiga, och man använder ogärna termer som ”arbetarförfattare” och ”proletärdiktare”. Istället föredrar man att tala om ”autodidakter” eller ”självlärd”, vilket blev vanligare även i 60-talets läromedel. Undantaget är dock, som sagt, *Litteraturorientering för gymnasiet*, där man delar in arbetarförfattarna i A) tidigare arbetsskildrare och B) trettioalets arbetarförfattare. Man motiverar indelningen med att den förra gruppen författare hade en mer proletär bakgrund än de senare. Den förra gruppen, ”tidigare arbetsskildrare”, består av Martin Koch och Gustav Hedenvind-Eriksson. Skillnaden i begreppen är att begreppet ”arbetsskildrare” innebär ett inomlitterärt perspektiv med fokus på motiv, medan ”arbetarförfattare” innebär ett utomlitterärt perspektiv med fokus på författare. Detta drag är dock inte unikt för 1970-talet, utan återfinns även i andra decenniers läroböcker. Det är även intressant att påpeka att man tar upp tillkomsten av tidskriften *Folket i Bild* som en av de två viktigaste litterära händelser under 1900-talet, där den andra händelsen är folkskolans läsebok.⁷²

⁶⁷ Bengt Brodow m.fl., *Svenska för gymnasieskolan åk 3* (Stockholm, 1973) s. 157.

⁶⁸ Bengt Brodow m.fl., *Svenska för gymnasieskolan åk 2* (Stockholm, 1972) s. 315. Dock benämner man vid ett tillfälle Dan Andersson som tillhörande ”den första generationen av arbetarförfattarna” (Brodow m.fl., *Svenska för gymnasieskolan åk 1*, s. 256).

⁶⁹ Ibid. s. 306.

⁷⁰ Hugo Rydén m.fl., *Litteraturorientering för gymnasiet*, (Stockholm, 1977).

⁷¹ Ibid. s. 370; s. 381.

⁷² *Folket i Bild* hade ända sedan starten på 1930-talet haft ett nära samröre med arbetarrörelsen. Här publicerades författare som Moa Martinson, Vilhelm Moberg och Jan Fridegård i följetonger. Men *FiB* var inte endast en tidskrift, utan snart bildade man ett bokförlag som satsade på billiga ”folkböcker”, vilket länge bestod av svenska arbetar- och folklivsskildringar (se Furuland, ”Epoken Folket i Bild”, s. 233).

Kontrastering är ingenting som diskuteras i läroböckerna, där man inte bara undviker att använda sig av begreppet ”arbetarförfattare”, utan även ”borgerliga författare”, vilket gör att bilden av ett historiskt brott inte finns med i framställningen.⁷³ Värt att påpeka är även det faktum att man i *Svenska för gymnasieskolan* inte bara undviker att använda sig av en viss terminologi, utan dessutom väjer för att kategorisera författare som tillhörande en strömning eller skola, åtminstone när det gäller arbetarförfattare och borgerliga författare. Brodow med flera undviker en alltför politiserande diskussion angående strömningen. En sådan diskussion är snäppet mer närvarande hos Rydén med flera, där till exempel Moa Martinson skriver ”agiterande berättelser”.⁷⁴ Bilden som frammanas av 1970-talets syn på arbetarlitteraturen genom läroböckerna, är att man tenderar att dra åt två olika håll i framställningarna. Dels sker det en rörelse bort från sammankopplingen med arbetarrörelsen och mot en mer individualistisk syn på författarna, som börjar synas redan under 1960-talet, dels betraktas arbetarförfattarna som tillhörande ett kollektiv, där man tar fasta på deras sociala patos.⁷⁵ Furuland skriver att gränserna mellan skönlitteratur och facklitteratur, politiska debattskrifter och reportage börjar överskridas på 60- och 70-talen, vilket kan ha bidragit till att man börjar betrakta arbetarlitteraturen som ett förlegat litteraturhistoriskt monument över en svunnen tid, snarare än en fortfarande levande litterär strömning.⁷⁶ Samtidigt menar man, som i litteraturhandboken *Den svenska litteraturen* (1999), att 1970-talet är det decennium som berättandet åter blev populärt, med den realistiska arbetarlitteraturen från 1930-talet som förebild, vilket sammantaget betyder att bilden av arbetarlitteraturen blivit mer splittrad.⁷⁷

I framställningen av Harry Martinson i *Svenska för gymnasieskolan* blir synen på 1930-talets arbetarlitteratur i förvandling som mest påtaglig. Här är Martinson representerad i urvalet, men endast som modernist. *Nässlorna blomma* nämns kort i inledningen, men avfärdas snabbt med orden ”[a]llt detta tillhör 1930-talet”, och sedan koncentreras

⁷³ Återigen är *Litteraturorientering för gymnasiet* ett undantag, då man använder sig av begreppet ”arbetarlitteratur”. Dessutom ställs just arbetsskildringarna mot skildringar av den borgerliga världen mot varandra, inte i text, utan i ett bilduppslag, under överskriften ”borgerlighetens värld....och arbetarnas”.

⁷⁴ Rydén m.fl. (1977) s. 381.

⁷⁵ Gunnar Brandell beskriver i *Svensk litteratur 1870-1970* (Stockholm, 1975) att arbetarförfattarna, eller autodidakterna, ”kände sig som talesmän för en ny samhällsklass, förkämpar för dess rättigheter i litteraturen och livet” där ”detta patos” blir mest uppenbart hos Ivar Lo-Johansson, som ”ackompanjerade sina litterära skildringar ur statarnas liv med en direkt social propaganda” (s. 104).

⁷⁶ Furuland s. 320.

⁷⁷ Lars Lönnroth, Sven Delblanc och Sverker Göransson *Den svenska litteraturen (band tre)* (Stockholm, 1999) s. 429. Berättandets återkomst, menar man, måste ses som ”författarnas försök att formulera om de viktiga frågor om samtid och samhälle som ställdes i den ideologiska debatten under 1960-talet. Problemen kunde nu ses både i ett större och ett privat perspektiv” (s. 429). I likhet med arbetarlitteraturen hade det växande antalet romansviter en personlig bakgrund där det är ”hemmiljö och uppväxtvillkor som ges en historisk fond” (s. 431).

framställningen på Martinsons modernistiska sida.⁷⁸ Till detta hör även att man valt att inte inkludera Martinsons levnadsbakgrund, trots att vissa andra författare får sina redogjorda för, till exempel Lars Ahlin. Dock verkar detta vara en tendens som mest gäller Martinson, vilket kan bero på svårigheter att benämna honom som antingen arbetarförfattare eller modernist. I likhet med tidigare decenniers läromedel fortsätter man att hellre dela in läroböckerna i författarporträtt än i klara strömningar, även om arbetarförfattarna ofta framställs i följd.

Trots att författarporträtt fortsätter att dominera läroböckernas uppbyggnad, är fokuseringen på författarens levnadsbakgrund överlag nedtonad. Istället genomför man mer djupgående analyser av författarskap och verk. I vissa fall jämför man författaren med vetenskapsmannen, och fokus skiftar från karaktäriseringen av författarens person till författarens gärning.⁷⁹ I jämförelse med ett förhållningssätt av biografisk-psykologisk karaktär i förhållande till verk och författare, vilket var tydligt i författarframställningarna under 1940- och 1950-talen, rör man sig bort från detta under 1970-talet. I framställningen av Ivar Lo-Johansson ägnar man sig åt en sidas ingående beskrivning av statare och statarsamhället som präglas av en lätt fascinerad ton, vilket tyder på att de statarskildringar som återfinns i Lo-Johanssons repertoar kommit att fungera som ett kulturhistoriskt vittnesmål. I viss mån gör tidsavståndet att en författare snarare blir skildrare av ett samhällsfenomen, än en författare som var verksam under den tiden. Här finns det en spänning som beror på tidens gång, vilket också var synligt i 60-talets läroböcker.

När det gäller *uppkomst* nämner Rydén med flera Gorkij, Zola och Andersen-Nexö som föregångare, men även namn som Jack London, samt Koch och Hedenvind-Eriksson.⁸⁰ Man sammankopplar även amerikansk realism med den svenska arbetarlitteraturen. Hos Brodow med flera saknas däremot en diskussion om *uppkomst* helt, vilket inte är förvånande, med tanke på att man inte heller inkluderar vare sig begreppsdiskussion eller ser fenomenet som en strömning i bredare mening.

⁷⁸ Brodow m.fl. (1973) s. 299.

⁷⁹ Om Moberg skriver man att han "arbetat med vetenskapsmannens ambition att få alla delar tids- och miljötrogna" (Brodow m.fl., (1971) s. 274). Harry Martinson skriver "[m]ed Linnés kunskap och saklighet och med Darwins insikt om det grymma i naturen" (s. 279). På liknande sätt säger man att Ivar Lo-Johansson kan ses som "en vetenskapsman i sin noggrannhet och strävan att inte utelämna något väsentligt" där man också lägger till att "[n]aturalismen var en riktning under 1800-talets sista årtionden, men frågan är om vi haft någon tvättakta naturalist före Ivar Lo-Johansson!" (Brodow m.fl. (1972) s. 271).

⁸⁰ Rydén m.fl. (1977) s. 267.

80-talets läroböcker

Författarens värderingar och hans eller hennes föreställning om en tilltänkt läsare är två uppenbara faktorer som bestämmer ett läromedels form och innehåll, för att nu inte nämna förlagets tankar om målgrupp. Men avgörande faktorer är även skolans organisation och målsättning, uttryckt i läroplanen, vid en viss tidpunkt. Under 80-talet fanns de tvååriga linjerna fortfarande kvar.⁸¹ I materialet från 80-talet är flera handböcker utformade för tvååriga linjer: *Lärobok i svenska* (1983), *Litteraturen genom tiderna* (1982), *Litteraturhistoria* (1985) och *Litteraturen i tiden* (1987).

Förhållandet mellan böckerna för tvååriga, respektive treåriga linjer från 80-talet visar tydligt att det är fråga om två mycket olika tänkta läsare, som förväntas kunna ta del av olika typer av resonemang.⁸² Jansson och Levanders *Litteraturen – epoker och diktare* (1989) är en betydligt mer djuplodande och idéhistoriskt rik variant av deras *Lärobok i svenska* (1982). Den förra innehåller i princip det som återfinns i den senare, tänkt att användas på teoretiska linjer, samt fler utvecklingar och nyanseringar. På samma sätt förhåller det sig med Rydén med flera *Litteraturhistoria* (1989), som innehåller mycket av stoffet i deras *Litteraturen genom tiderna* (1982), och mera därtill. Och en jämförelse mellan Söderblom/Edqvists *Litteraturhistoria* (1985), som med sina omkring 550 sidor är den tveklöst mest omfattande handboken från 80-talet, med Liliengrens *Litteraturen i tiden* avslöjar väldiga skillnader.⁸³

Ett drag gemensamt för handböckerna för tvåårslinjerna är att de i större grad utesluter specifika kontextuella faktorer, exempelvis av sociopolitisk eller idéhistorisk art. Istället lägger de vikt än på verken, än på författarna, och sammanfattar det utomlitterära med de stora förändringarna sedan slutet på 1800-talet. *Litteraturen genom tiderna* består i huvudsak av referat av ett verk av varje inkluderad författare.⁸⁴ Dessutom är de skrivna med ett enklare språk, som inte sällan kombineras med – visserligen välmenande – försök till intressegörande, som ofta får en lätt karikerande effekt. Vad gäller förenklingar i språk skriver Jansson och

⁸¹ Genom 1964-års gymnasiereform togs ett första steg mot ett enhetligt gymnasium. Vid sidan av det treåriga gymnasiet ingick den tvååriga fackskolan. Den två åriga yrkesutbildningen integrerades med de förra i och med reformen 1968. För yrkesskolans del innebar detta att inslaget av allmänna ämnen successivt ökade och yrkesämnena reducerades. 1982/83 valde 42% av eleverna tre- eller fyraårig teoretisk linje, 47% någon form av tvåårig linje och 11% ettårig specialkurs. Efter försöksverksamhet under 80-talet förlängdes yrkesutbildningen till 3 år i och med gymnasiereformerna under 90-talets första år. Se Gunnar Richardson, *Svensk utbildningshistoria – Skola och samhälle förr och nu*, (Lund, 2004) s. 131, s. 190 och s. 192f.

⁸² Den tänkta läsaren i de olika typerna av läroböcker är ett uppsatsämne i sig, och vi kan inte gå in på det djupare här. Men det är rimligt att anta att föreställningarna om olika läsare, som böckerna tycks bygga på, även skapar olika grupper av reella läsare.

⁸³ Inga Söderblom och Sven-Gustaf Edqvist, *Litteraturhistoria: för gymnasieskolan* (Stockholm, 1985).

⁸⁴ Hugo Rydén, Gunnar Stenhag och Dick Widing, *Litteraturen genom tiderna* (Stockholm, 1982).

Levander i *Lärobok i svenska*: ”Men de miljöer [Koch] återger är helt andra än de stillsamt borgerliga hem och kvarter Söderberg för oss in i. Koch tar oss med in i de slitna träkåkarnas trappuppgångar, till arbetarfamiljernas tärande fattigdom och barn som är sjuka i lungshot.”⁸⁵ I *Litteraturen – epoker och diktare* blir språkbruket något mer specificerat: ”Medan Söderberg lotsar sina läsare utmed promenadstråken på Östermalm med dess stillsamt behagfulla borgerliga atmosfär, för Koch sina läsare in i arbetarfamiljernas slitna hyreskåkar och koldoftande trappuppgångar och visar fram den tärande fattigdomen och de lungsjuka barnkullarna.”⁸⁶ När det gäller märkliga redogörelser, antingen man ser dem som förenklingar eller som en vilja att väcka intresse, skriver exempelvis Ella Liliengren att ”[i] skogen kunde [Dan Andersson] andas fritt, på granrisbädden i kolarkojan kände han trygghet.”⁸⁷ Förmodligen blir flagrantare eftergifter för en tänkt läsare mer vanliga på 80-talet än innan, vilket bland annat beror på läsaranpassningen.⁸⁸

I samband med arbetarförfattarna finns det några drag som är gemensamma för läroböckerna för de tvååriga linjerna, och som i viss mån även återfinns i de mer omfattande läroböckerna. Först och främst rör det sig om att arbetarförfattarfenomenet har uppgått i en större kulturprocess i framställningen. Med detta menas att man i framställningen betonar fenomenets del i en större helhetsprocess, främst urbaniseringen och demokratiseringen. Och *uppkomsten* av fenomenet presenteras som en del i samhällets större förändring. Detta är givetvis inte felaktigt, men emfasen har skiftat genom en metonymisk omkastning, helheten betonas istället för delen. Som konsekvens får emfasen på de större utvecklingslinjerna att begreppsproblematiken inte diskuteras annat än i förbigående och då nämner man oftast klassbakgrund och bildningsväg. I *Litteraturen genom tiderna* heter kapitlet med arbetarförfattarna ”Kartläggningen av Sverige”.⁸⁹ I *Litteraturhistoria* återfinns de i 1900-talsdelen, som delas in i olika temastudier, under rubriken ”Från land till stad – Sverige byter kostym” och i *Lärobok i svenska* i kapitlet ”Vägen till det moderna Sverige”.⁹⁰

⁸⁵ Ulf Jansson och Martin Levander, *Lärobok i svenska* (Uppsala, 1983) s. 270.

⁸⁶ Ulf Jansson och Martin Levander, *Litteraturen – epoker och diktare* (Uppsala, 1989) s. 324.

⁸⁷ Ella Liliengren, *Litteraturen i tiden* (Stockholm, 1987) s. 105.

⁸⁸ Att form och innehåll är anpassat efter en tänkt läsare är givetvis inget nytt. Men att det spretar mycket under en och samma period är sannolikt ett tecken på att en läromedelsform inte är given eller oproblematiserad för de samtida läsarna. När de tvååriga linjerna blir treåriga i och med reformerna i början av 90-talet var läromedelsförfattarna antagligen tvungna att ta hänsyn till en annan typ av idealläsare. Och därför blir en bok som Ulf Janssons *Den levande litteraturen* (1995) en sorts jämkning av de två formextremerna under 80-talet, inte lika förenklad som *Lärobok i svenska*, men inte heller lika teoretisk och idéhistoriskt rik som *Litteraturen – epoker och diktare*. Exempelvis har Marx och Nietzsche försvunnit i *Den levande litteraturen*, och att idéhistoriska fakta reducerats nämns direkt av Jansson i förordet.

⁸⁹ Rydén m.fl. (1982) s. 240.

⁹⁰ Mats Bramstånd och Bengt Sjöstedt, *Litteraturhistoria – svenska för yrkeslinjer* (Stockholm, 1985) s. 102 och Jansson och Levander (1983) s. 264.

Vikten vid de större processerna återfinns även i de mer omfattande läroböckerna. I *Dikten och vi* skriver man angående 1900-talets inledningsskede: ”Snart nog fick emellertid de borgerliga författarna konkurrens från arbetarklassen. Samhällsutvecklingen gick stadigt mot en ökad demokratisering, och analfabetismen var så gott som utrotad.”⁹¹ Och i Rydén med flera *Litteraturhistoria* menar man att ”[d]emokratiseringsprocessen under 1900-talet bidrog delvis till att författarna i större utsträckning rekryterades från arbetarklassen.”⁹² Liksom på 60- och 70-talen ser man på 80-talet fenomenet från ett längre tidsavstånd och tenderar att se mer till de större kategorierna som demokratisering och urbanisering. Med avseende på *uppkomst* närmar man sig därför en form av kontinuitet med tidigare perioder i framställningen, även om man samtidigt erkänner fenomenets nya kvalitet och ofta framhäver rollen som etablerare av en ny klass i litteraturen. I *Litteraturen – epoker och diktare* lägger man vikt vid att Mobergs författarskap gestaltar motsättningen mellan land och stad: ”av Mobergs böcker handlar inte så få om det mänskliga priset för flykten från landsbygden.”⁹³ Detta perspektiv finns inte lika tydligt hos exempelvis Söderblom och Edqvist. I regel tar man under 80-talet allt oftare upp det skrivna ordets centrala ställning i början av 1900-talet, förmodligen i kontext av den expansiva medieutvecklingen.

En förändringstendens kring arbetarförfattarna i läroböckerna är på 80-talet att de underordnas större utvecklingslinjer, men samtidigt blir begreppet stundtals mer problematiserat och en reflexiv hållning intas.⁹⁴ I *Dikten och vi* finns något så ovanligt som nästan en helsidas begreppsdiskussion, där man tar upp begreppen ”arbetarförfattare”, ”arbetardiktare” och ”proletärförfattare”. Man problematiserar ”av”- och ”om”-aspekterna; samt jämför med (rysk) socialrealism. Dock tenderar man att förbise ”för” – engagemanget. Och detta förbiseende är, med några undantag, en tendens i 80-talets böcker. I *Litteraturhistoria* skriver man angående 30-talsgenerationen att ”[termen *proletärförfattare*] är missvisande om man med proletär menar en industriarbetare [...] Skildringar av industriarbetarens vardag dyker upp först senare, under 40- och 50-talen”.⁹⁵ Men Liliengren skriver att ”Dan Andersson ville skildra de fattigas liv, han ville vara en proletärförfattare, dock inte i den mening som recensenterna lade i ordet”.⁹⁶ Och Söderblom och Edqvist

⁹¹ Börje Bergström, Bengt Brodow och Ingrid Nettervik, *Dikten och vi* (Malmö, 1987) s. 319.

⁹² Rydén m.fl., *Litteraturhistoria* (Stockholm, 1989) s. 404.

⁹³ Jansson och Levander (1989) s. 391.

⁹⁴ Detta är tydligt i *Litteraturen – epoker och diktare*, där problematiseringar av epokindelningar och hur strömningar avlöst varandra diskuteras i termer av dialektik. Se s. 329.

⁹⁵ Rydén m.fl. (1989) s. 405.

⁹⁶ Liliengren s. 104.

rubricerar kapitlet om arbetarförfattare ”Proletärförfattare”. Det rör sig alltså om en stor heterogenitet i begrepps användningen, när den förekommer.

I samband med dimensionen *kontrastering* ställer man i en del fall borgerliga skildrare mot arbetarförfattarna, som i citaten från Jansson och Levander ovan rörande Koch och Söderberg. Dessutom bygger deras framställning av Moa Martinsson och Agnes von Krusenstjerna på en kontrastering: ”Få diktare torde ha så lite gemensamt som de”.⁹⁷ Men som gemensam nämnare tar de upp genusperspektivet, som även finns i förordet hos Söderblom och Edqvist. När det gäller *kategoriseringen* av arbetarförfattarna som grupp använder Jansson och Levander (1989) gärna begreppet ”de självlärda”, även om ”arbetarförfattare” och ”proletärförfattare” förekommer synonymt. Kapitlet om de första arbetarförfattarna heter ”De självlärda; första generationen” och har som underrubrik ”Arbetarnas Sverige”.⁹⁸ Kapitlet om 30-talsgenerationen kallas ”En ny generation självlärda”.⁹⁹ Idén om en första och andra generation står sig relativt stark under 80-talet, och finns både i *Litteraturen – epoker och diktare* och i Rydens med flera *Litteraturhistoria*. Men i *Dikten och vi* och i Söderblom och Edqvists *Litteraturhistoria* har arbetarförfattarna pressats in i ett kapitel, och det visar på en tendens som blir vanligare – man går ifrån uppdelningen med ett kapitel om de tidigare, respektive de senare arbetarförfattarna. I *Dikten och vi* och i Söderblom och Edqvists *Litteraturhistoria* har uppdelningen i en första och en andra generation arbetarförfattare försvunnit och det är nu 30-talets författare som får representera fenomenet. 1910-talets författare är inte inkluderade, men Artur Lundqvist blir på ett otydligt sätt medräknad i arbetarförfattarna. Intressant i detta sammanhang är att Josef Kjellgren, som tidigare inte direkt omtalats i läroböckerna, i ett par fall tillkommer bland arbetarförfattarna.¹⁰⁰

I sammanhanget kan redan nu noteras att *Litteraturen – epoker och diktare* (1989) omarbetades av Jansson och gavs 1995 ut under namnet *Den levande litteraturen*. Den är nu kortare, har mindre av idéhistorisk fördjupning och fler bilder. I den finns endast ett kapitel om arbetarförfattarna kallat ”De självlärda”. Där står att ”[d]essa nykomlingar brukar kallas ’de självlärda’, eftersom de kroppsarbetat sedan barnsben och knappt fått någon skolgång.”¹⁰¹ Begreppet arbetarförfattare används inte alls i denna bok från 90-talet. Och författare som Koch, Hedenvind-Eriksson och Lindorm har försvunnit. Begreppsfrskjutningen, som redan

⁹⁷ Jansson och Levander (1989) s. 397.

⁹⁸ Ibid. s. 324.

⁹⁹ Ibid. s. 390.

¹⁰⁰ Jansson och Levander (1989) och Ryden m.fl. (1989).

¹⁰¹ Ulf Jansson, *Den levande litteraturen* (Stockholm, 1995) s. 290.

började synas i 60-talets böcker, innebär i *Den levande litteraturen* att de självlärda inte kontrasteras mot borgerliga skildrare på samma tydliga sätt.¹⁰²

I det stora hela uppvisar 80-talet en större heterogenitet än tidigare, även vad gäller *klass*. I ett inledande historiskt kapitel till 1900-talet hos Söderblom och Edqvist, ”Folkrörelser”, skriver de: ”Litteraturen har varit ett viktigt medel i klasskampen. Man ville dels väcka arbetarklassen till politiskt medvetande, dels upplysa allmänheten om hur svårt arbetarna hade det. Proletärlitteraturen hade ofta en mer eller mindre klar marxistisk anknytning. I kommunistdiktaturena knyts kulturarbetet direkt till det politiska livet.”¹⁰³ Det är tydligt att man ser det i ett internationellt perspektiv, en koppling som även gjordes i *Dikten och vi*. Detta är sannolikt en effekt av en större integrering av världslitteraturen, som tenderar att suddas ut gränsen mellan nationellt och internationellt. Men när Söderblom/Edqvist behandlar den svenska 30-talsgenerationen lägger man snarare vikt vid bildningsgång. En ny aspekt är dock att Söderblom/Edqvist i ”Folkrörelser” gör en koppling framåt i tiden till Maja Ekelöfs *Rapport från en skurhink* (1970).¹⁰⁴ I *Litteraturen – epoker och diktare* (och i *Lärobok i svenska*) är framställningen oftare präglade av en klassdiskussion, som är mer dämpad i Rydéns med flera *Litteraturhistoria*. I den förra skriver man att ”[m]ed självklar solidaritet står författaren [Koch] på arbetarnas sida.”¹⁰⁵ Och om ”enmanskampanjen Lo-Johansson”, som bedrev ”en ettrig kamp mot statarsystemet”, skriver de att ”innan han kunde hänge sig åt sina personliga uttrycksbehov, kände han att han måste fullgöra ett uppdrag åt sin samhällsklass.”¹⁰⁶ Och i ”En ny generation självlärda” talar man direkt om ett klassamhälle. I Söderberg/Edqvist får Lo-Johansson betydligt mindre utrymme och beskrivs inte i lika politiska ordalag.

Till sist ska här nämnas att litteratur från andra delar av världen bereds större utrymme, precis som i fallet med den europeiska och amerikanska litteraturen på 60-talet. I *Litteraturen genom tiderna* heter exempelvis ett kapitel ”I tredje världen”. Dessutom blir antalet bilder till framställningen större.

I en överblick på 80-talets böcker kan man se vissa tendenser. Det finns inget enhetligt begrepp som används om författarna; det diskuteras kanske mer tydligare än tidigare vad

¹⁰² E.Hj. Linder (1965) nämner i kapitlet ”De första självlärda” Carl Larsson i By, Karl Östman och Maria Sandel. Detta kapitel följer på ett föregående om de nya bildningsvägarna som öppnades upp i slutet på 1900-talet, folkhögskolor, press och folkrörelser och föreningsverksamhet. En sovrad litteraturhistoria som Janssons applicerar således beteckningar på ett annorlunda sätt, och omvandlar dem.

¹⁰³ Söderblom och Edqvist (1985) s. 378.

¹⁰⁴ Ibid. s. 379.

¹⁰⁵ Jansson och Levander (1989) s. 325.

¹⁰⁶ Ibid. s. 394.

dessa ska kallas. De tenderar att bli del i en större berättelse om Sveriges utveckling, gränserna mellan olika strömningar blir vagare och den tidigare generationens arbetarförfattare börjar sållas ur framställningarna. Det går inte att säga att klassaspekten av fenomenet försvinner. Den tycks istället tematiseras livligare än tidigare i en del framställningar, medan den i en del framställningar tonas ned och då fokuserar man istället ofta på bildningsgången.

90-talets läroböcker

I läroböckerna från 90-talet använder man sig växelvis av begrepp som ”arbetardiktning” och ”proletärdiktning” på ett synonymt plan, i likhet med tidigare decenniers läroböcker. Även om den växlande användningen tidvis är mindre framträdande, försvinner den aldrig riktigt ur böckerna. Under 90-talet skriver man också om ”proletärdiktning”, däremot saknas en begreppsdiskussion och ibland även en tydlig begreppsdefinition från läromedelsförfattarnas sida. I *Källan* (1998) återfinns rubriken ”Arbetardiktare”, även om man i själva texten väljer att använda sig av begrepp som ”proletärförfattare” och ”proletärdiktare”.¹⁰⁷ Dock är det förvånansvärt att över hälften av de analyserade läroböckerna, nämligen sex av åtta, använder sig av begreppet i varierande grad.¹⁰⁸ Dessa läroböcker består, förutom *Källan*, av *Språk, litteratur och samhälle* (1997), *Möt litteraturen* (1995), *Realismen* (1999), *Texter och tankar: litteraturen 1900-talet* (1998) samt *Litterära vägar – litteraturhistoria* (1999).¹⁰⁹ I *Möt litteraturen* av Bengt Brodow och Ingrid Nettervik skriver man att begreppet ”proletärdiktare” ”används ofta för de arbetarförfattarna som slog igenom på 1930-talet”.¹¹⁰ Brodow/Nettervik menar även att ordet är av marxistiskt ursprung, och att marxistiskt inriktade grupper ”ansåg att arbetarlitteraturen hade en politisk funktion, att den i motsats till den individinriktade borgerliga realismen skulle skildra den enkle arbetarens liv, helst i gemenskap med andra

¹⁰⁷ Anita Kretz, *Källan* (Stockholm, 1998).

¹⁰⁸ I litteraturhandboken *Den svenska litteraturen* (1999) frångår man den författarfokusering begreppet ”proletärdiktare” innebär, och använder sig istället av ”proletärskildrare” i framställningen av Ivar Lo-Johansson, vilket fokuserar på motiv snarare än på författare (s. 137). Därmed undgår diskussionen om huruvida ”proletärdiktare” är nedvärderande eller ej, samt en alltför politiserande framställning (se ”Tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter”).

¹⁰⁹ Anita Danielsson och Ulla Siljeholm, *Språk, litteratur & samhälle* (Stockholm, 1997); Bengt Brodow och Ingrid Nettervik, *Möt litteraturen* (Malmö, 1995); Leif Eriksson och Christer Lundfall, *Realismen* (Stockholm, 1999); Svante Skoglund, *Texter & tankar: Litteraturen 1900-talet* (Malmö, 1998); Sven Olov Stalfelt, *Litterära vägar – Litteraturhistoria* (Stockholm, 1999). Hos Skoglund används dock ordet ”proletärförfattare” inom citationstecken, vilket tyder på viss tvekan hos författaren inför uttrycket.

¹¹⁰ Brodow och Nettervik s. 221.

arbetare och som något positivt”.¹¹¹ Den politiska aspekten ifråga om arbetarlitteratur ställs på sin spets i citatet ovan, med tanke på den politiska ton begreppet ”proletärdiktare” har. Dessutom har det historiskt sett inte varit helt oproblematiskt att använda uttrycket, främst med tanke på den så kallade ”fejden om proletärdiktningen” som begreppet gav upphov till 1921, då det först lanserades.

I övrigt ges politiska aspekter relativt stort utrymme i böckerna, däremot nämner man dem inte i direkt relation till arbetarlitteraturen, utan man ställer dem snarare i samband med de samhällsförändringar som gjorde sig gällande och som i sin tur påverkade litteraturen. Om man spekulerar i vilka bakomliggande anledningar som kan ligga till grund för den ökande graden samhällsdebatt i läroböckerna, kan man nämna att ämnet historia inte är obligatoriskt i gymnasieskolan, vilket framhålls i *Källans* förord, men även att Lpf94 i ämnet svenska förespråkar att kultur och samhälle ska betraktas i förhållande till varandra.¹¹² I Lpf94 går det även att utläsa anledningen till det utökade utrymmet som övriga medier, så som film och teater, får i läroböcker. Även om denna tendens börjar få fotfäste redan före tillkomsten av Lpf94, är det först här som ”det vidgade textbegreppet” inkluderas, vilket ger sig till känna i läroböckerna.¹¹³

Överlag tenderar läroböckerna att bli mer läsarinriktade, där man ofta söker vägar för att appellera till läsaren. Denna tendens yttrade sig delvis i 80-talets läroböcker, där språket ofta förenklades, ibland i en alltför hög grad. Bildmediet utökades och tilläts ta större utrymme än tidigare, vilket är synligt även under 90-talet. Stundtals går anpassningen till läsaren lite väl långt, till exempel i Svante Skoglund's *Svenska timmar: litteraturen 1900-talet*, där författaren skriver att ”[o]rdet arbetarlitteratur leder gärna tankarna till något grått och trist, till skildringar av fattigdom och slit”.¹¹⁴ Med tanke på att man ofta säger att arbetarlitteraturen var på nedgång under 80- och, till viss del, 90-talet, kan man tänka sig att Skoglund's citat ovan är en reflektion av den samtida synen på strömningen.¹¹⁵ Lars Furuland menar dock att det under 90-talet skedde ”en litterär klimatförändring”, och går till och med så långt att benämna det

¹¹¹ Ibid. s. 221. Brodow/Netterviks framhållning av den marxistiska kopplingen till arbetarlitteraturen är intressant, speciellt då det verkar indikera att den litterära strömningen startar i den marxistiska ideologin, trots att det går att finna inhemska spår av liknande litteratur tidigare än så. Se t.ex. Kjerséns resonemang i ”50-talets läroböcker”, s. 15.

¹¹² ”Skönlitteraturen skall bidra till att utveckla [elevernas] förmåga att sätta in sig själva i ett kulturellt och historiskt sammanhang. På så sätt skall eleverna få möjlighet att fördjupa [...] sin förmåga att reflektera över och förstå förändringar i kultur och samhälle” *Ämnesplan för svenskämnet*, (Skolverket, 2006).

¹¹³ Detta innebär kort att textbegreppet inte begränsas till skrivna texter, utan även inkluderar film och teater.

¹¹⁴ Skoglund (1998) s. 183.

¹¹⁵ 1970-talet avslutades med en ”samfällid hyllning till realismen och det episka berättandet”, dock markerade 1980-talet postmodernismens intåg, och ”[d]en sant episka realismen kanske förlorade sin ställning, dock i en situation som snarast präglades av estetisk ekumeni”. Lönnroth m.fl. (1999), s. 435.

paradigmskifte, där författare med anknytning till den klassiska arbetarskildringen vann mark.

¹¹⁶ Furuland nämner författare som Majgull Axelsson, Göran Greider, Kjell Johansson och Elsie Johansson, namn som visserligen är välkända idag, men vilkas namn inte, eller åtminstone väldigt sällan, förekommer i läroböckerna från 90-talet. Detta kan visserligen förklaras med att det förekommer en avvaktande inställning till att inkludera nya författare i läroböckerna, då författare kan glida ut ur det litterära synfältet relativt snabbt, och därmed bidra till att göra läroboken daterad i någon mån. Dessutom bör det påpekas att inte alla ovanstående författare, som t.ex. Greider, hade något större författarskap bakom sig vid den här tidpunkten, vilket kan inverka.

Det går även att skönja en viss vilja till återupprättelse för arbetarlitteraturen i framställningarna. Återkommande är man i framställningarna diskuterar det ofta usla mottagandet arbetarförfattarna fick av den då samtida kritikerkåren, en kritik läromedelsförfattarna tar avstånd ifrån. I framställningen av Moa Martinson i *Svenska timmar: litteraturen 1900-talet*, tar Skoglund upp den svidande kritik Martinsons romaner ofta stötte på, och tillägger "[m]en Moa Martinson visste sitt värde", för att sedan ta upp hennes böckers stora popularitet bland läsarna, samt höga försäljningssiffror, som fortfarande är höga.¹¹⁷ Som ett led i denna återupprättelse, märks även att man starkt betonar arbetarlitteraturen som ett fenomen unikt för Sverige, ännu tydligare än tidigare, även om man ifråga om *uppkomst* oftast nämner Gorkij och Andersen-Nexö som förgrundsgestalter. Dessutom får Maria Sandel, som tidigare sällan förekommit i framställningarna av arbetarlitteratur, en framträdande plats i både *Källan* och *Litteraturbok för gymnasieskolans yrkesförberedande program 2* (1993).¹¹⁸ I den förra menar man att Sandel var "den första kvinnliga proletärdiktaren", men som "knappast längre [är] bekant, men förtjänar ändå att nämnas i sin egenskap av föregångskvinna".¹¹⁹ Hos Ekengren/Lorentzon-Ekengren kallas Sandel "Sveriges första kvinnliga arbetarförfattare [som] betydde mycket för arbetarkvinnorna och deras historia".¹²⁰ Gällande *uppkomst* är det den första gången Sandel

¹¹⁶ Furuland s. 373. Till exempel Kjell Johansson skildrar i den självbiografiska romanen *Huset vid Flon* (1997) sin uppväxt som 'tattarunge', där landsbygdens miljöer i äldre arbetarlitteratur bytts ut mot Midsommarkransen hos Johansson i egenskap av företrädare för "den nya arbetarlitteraturen". Lönnroth m.fl. (1999) s. 629.

¹¹⁷ Skoglund (1998) s. 189.

¹¹⁸ Hans-Eric Ekengren och Brita Lorentzon-Ekengren, *Litteraturbok för gymnasieskolans yrkesförberedande program 2* (Stockholm, 1993).

¹¹⁹ Kretz s. 361.

¹²⁰ Ekengren och Lorentzon-Ekengren s. 197ff.

nämns som föregångare, och första gången överhuvudtaget som en kvinnlig författare benämns på det sättet, vilket är värt att notera.¹²¹

Angående *kontrastering* ställer några läroböcker arbetarförfattarna och de borgerliga författarna mot varandra, även om man på flera håll istället väljer att kontrastera dem mot varandra som två parallellt existerande strömningar, snarare än att den ena strömningen tar över den andra. I *Möt litteraturen* begränsar Brodow/Nettervik sig inte till svenska författare under rubriken ”borgerliga berättare”, utan även Thomas Mann och Marcel Proust inkluderas, där man sedan beskriver arbetarlitteraturens frammarsch som att ”en bit in på 1900-talet fick de borgerliga författarna konkurrens från arbetarlitteraturen”.¹²²

Dimensionen *klass* är fortfarande närvarande i hög grad i framställningarna, dels genom att man fokuserar på författarnas levnadsbakgrund, och dels genom att man fokuserar på det socialpolitiska engagemanget många av dem hade. Den ökade emphasisen på engagemang, vilket pendlat fram och tillbaka under de undersökta decennierna, beror troligtvis på en förskjutning av 1970-talets politiska klimat, då många av läromedelsförfattarna som publicerades under 1990-talet själva levde och verkade under den tiden. Som ett exempel på politikens ökande plats, kan man ta Svante Skoglund *Svenska timmar: litteraturen 1900-talet* där man finner kapitel med rubriker som ”Ungdomsuppror och kvinnorörelse”, ”68-rörelsen” och ”Kvinnokamp och kvinnolitteratur”, även om Skoglund står ut i detta avseende.

Begreppen ”statarskolan” och ”statarförfattare”, som började dyka upp allt mer under 1970-talet, återfinns även i vissa böcker från 1990-talet. I *Litteraturbok för gymnasieskolans yrkesförberedande program 2* går Ivar Lo-Johansson under rubriken ”Statarskolan”, i *Möt litteraturen* skriver man att ”statarskolan” lanserades 1938 av Ivar Lo-Johansson, dit även Jan Fridegård och Moa Martinson räknas.¹²³ I *Realismen* jämför Eriksson/Lundfall ”statarlitteratur” med arbetarlitteratur och proletärlitteratur, vilka man kategoriserar som ”realistiska böcker om arbetare, skrivna av arbetare” och att författarna dessutom ska ”vara autodidakt, dvs., självlärd, ha arbetarklassurprung och egen erfarenhet av kroppsarbete”.¹²⁴ Eriksson/Lundfall skriver dessutom att ”[i] motsats till exempelvis den franska realismen hade

¹²¹ Att man ofta förbiset Sandels författarskap kan bero på att de kvinnliga arbetarförfattarna tenderar att hamna i skymundan i framställningarna av arbetarlitteratur. När de väl inkluderas, är det för det mesta Moa Martinson som står som ensam representant. E. Hj. Linder skriver till exempel att Martinson är ”den svenska arbetardiktningens enda kvinnliga namn av betydelse”, vilket verkar ha varit den allmänna inställningen i stort (Linder, s. 576). Som motpol till Linder, kan man ta *Den svenska litteraturen* (1989) där man skriver att Sandel ”var den första betydande kvinnliga arbetsskildraren i Sverige”, vilket pekar mot en viss upprättelse under senare tid (s. 243, band 4).

¹²² Brodow och Nettervik s. 221.

¹²³ Brodow och Nettervik s. 225.

¹²⁴ Eriksson och Lundfall s. 132. Jämför man Eriksson och Lundfalls definition med Furulands finner man alltså både ”av” och ”om” - kriteriet, dock saknas ”för” - kriteriet.

de svenska statarförfattarna ett politiskt program. Framför allt ville de befria statarna, de årsanställda lantarbetare som avlönades med varor istället för pengar och som strängt taget levde som ett slags slavar. Förnedringen, trälldomen, måste fram i ljuset, menade Ivar Lo-Johansson".¹²⁵ Med tanke på att "statarskolan" lanserades av Lo-Johansson som enda företrädare, och Moa Martinson och Fridegård som ofrivilliga medlemmar, blir Eriksson/Lundfalls resonemang om författarnas politiska program problematiskt. Dessutom ser Eriksson/Lundfall arbetarlitteratur och proletärlitteratur som entydigt med statarlitteratur, vilket ger upphov till frågan om huruvida man även anser att arbetarförfattare är synonymt med statarförfattare. Detta skulle då innebära att även arbetarförfattare i en vidare mening skulle ha skrivit under på statarförfattarnas "politiska program", vilket inte verkar troligt.

Återgår vi till *kategorisering*, blir det tydligt att Harry Martinson, som många läromedelsförfattare haft uppenbara problem med att kategorisera, allt oftare kallas "modernist" under 1990-talet. Ingen av läroböckerna kategoriserar Martinson som arbetarförfattare, det närmsta man kommer är till exempel i *Möt litteraturen*, där Brodow/Nettervik skriver: "[I]ksom andra författare med proletärt ursprung har Harry Martinson skrivit självbiografiska romaner".¹²⁶ Martinson är, med andra ord, inte längre arbetarförfattare, utan "författare med proletärt ursprung". I och med att upplägget i många av läroböckerna avviker från den förr så vanliga författar- och strömningsindelningen, hamnar Martinson stundtals i många olika sektioner. I *Litteraturbok för gymnasieskolans yrkesförberedande program 2* återfinns Martinson under rubriken "Lyrik, revolt och rocklyrik" tillsammans med bland annat Ulf Lundell, och i *Texter och tankar: litteraturen 1900-talet* under rubriken "Land och stad".

Inte heller Dan Andersson kategoriseras som arbetarförfattare. Å andra sidan måste det påpekas att Andersson relativt sällan hamnade under den rubriken under tidigare undersökta decennier. Det var främst under 40-talet han tydligt kategoriserades som arbetarförfattare. Trots det var det inte ovanligt att Anderssons likheter med arbetarförfattarna nämndes, även om han inte räknades till dem till fullo. Under 1990-talet får dock Andersson en ny benämning, nämligen "vispoet", eller "visdiktare".

Slutligen bör det nämnas något om vilka författare som porträtteras i böckerna, eftersom utsällningen börjar bli alltmer tydlig. Liksom tidigare är Vilhelm Moberg, Moa Martinson, Ivar Lo-Johansson med flera närvarande, däremot är författare som Martin Koch och Gustav Hedenvind-Eriksson borta. Fram till 80-talet togs Kochs författarskap nästan alltid upp, då

¹²⁵ Ibid. s. 132.

¹²⁶ Brodow och Nettervik s. 276.

man klassade honom som en av de tidiga arbetarförfattarna. Koch nämns överhuvudtaget inte i 90-talets läroböcker, inte heller de övriga som brukade falla under denna kategori. Detta bidrar till att en ny arbetarlitteraturens kanon börjar utkristalliseras i läroböckerna.

00-talets läroböcker

I framställningarna från 00-talet sker i *kategoriserings* avseende en tydlig förskjutning vad gäller appliceringen av etiketter. De som oftast räknats in i en första generation, Martin Koch och Gustav Hedenvind-Eriksson, är helt utsorterade ur framställningarna.¹²⁷ Detsamma gäller med något undantag för Dan Andersson, som då han nämns inte diskuteras som arbetarförfattare. De ofta mycket korta styckena om kamplyrik, som förekom in på 90-talet, finns i regel inte kvar.

Vare sig man använder termen *arbetarförfattare* eller *proletärförfattare*, som förekommer i relativt stor utsträckning även nu, så syftar denna term i 00-talets läromedel i huvudsak på 30-talsförfattarna. Man gör ingen avgränsning i två generationer, en under 1910-talet och en under 1930-talet. Men dessutom ser man inte fenomenet som strikt begränsat till 30-talet, utan väljer ofta att förstå det som en strömning som inte är lika tidsbunden. Den första generationen syftar nu på 30-talet, även om uttrycket inte används ordagrant, och arbetarlitteraturen anses i flera framställningar ha levt vidare som en strömning.

Runo Lindskog och Anna Widing Niemelä skriver i *Dialog*: ”Den klassiska perioden för proletärromanen inföll alltså framför allt på 1930-talet, men naturligtvis har det skrivits romaner om arbetare och arbetarmiljöer senare också.”¹²⁸ De tar strax därpå upp Elsie Johansson. I *Om: Tidevarv* i kapitlet ”Proletär realism – röster från livets egen skola” finns ett delkapitel kallat ”Samtal pågår: Arbetarlitteraturen i samtiden”.¹²⁹ Här menar man att ”Torgny Karnstedt, som var svetsare i fem år innan han började skriva, är en av samtidens arbetarförfattare.” ”Mats Berggren, Torbjörn Flygt, Fredrik Ekelund, Aino Trosell, Tony Samuelsson och Elsie Johansson [...] är andra exempel på nutida arbetarförfattare.”¹³⁰ Man beskriver även hur Fredrik Ekelund har väjt för benämningen – en händelse som påminner om debatten som följde på Steffens lansering av begreppet ”proletärförfattare” 1921.

¹²⁷ I en bok finns faktiskt Hedenvind-Erikssons namn nämnt i en bildtext. Arbetarförfattarna behandlas i denna bok endast i en liten textruta. Se Skoglund m.fl. *Bok-och-webb: Svenska B* (Göteborg, 2005) s. 138.

¹²⁸ Runo Lindskog och Anna Widing Niemelä, *Dialog 1900-talet: litteraturhistoria* (Stockholm, 2000) s. 107.

¹²⁹ *Ibid.* s. 289 och 303.

¹³⁰ *Ibid.* s. 303.

Vad gäller strömningens fortlevnad skriver man i *Ekengrens Svenska*: ”Arbetarromanen, eller proletärromanen som den också kallas, fortsatte att utvecklas under hela 1900-talet och skildrade ofta arbetarens hårda slit i en modern fabriksmiljö.”¹³¹ Man konstaterar att under 40-talet var Folke Fridell ”det stora namnet inom proletärromansgenren”, nämner Lars Ahlin och Kurt Salomonson och knyter an till 60- och 70-talens dokumentarism (Sara Lidman och Maja Ekelöf). Om 60- och 70-talen skriver man att ”den svenska arbetarlitteraturen [blev] ett viktigt redskap i debatten om ett bättre och värdigare arbetsliv.”¹³² Dessutom nämner man under delkapitlet ”Var finns arbetarförfattarna idag?” Majgull Axelsson och Elsie Johansson, som sägs tematisera klassresan.

I nämnda tre exempel ser man tydligt hur fenomenet framställs som en strömning som levt vidare in i vår tid. Arbetarförfattarna framställs inte, som i andra fall, som om de är verksamma under en avgränsad period och sedan försvinner.

När det gäller *kontrastering* är det inte vanligt att man på 00-talet uttryckligen jämför arbetarförfattarna med borgerliga skildrare eller dylikt. Men i *Om: Tidevarv* skriver man att genom fenomenet ”fick den borgerliga realismen konkurrens”.¹³³ Strax därpå skriver de att ”[d]et var något nytt man ville ge röst åt, en ny livskänsla, en alternativ kultur bredvid den borgerliga.”¹³⁴ Eyvind Johnson och Harry Martinsons plats i framställningarna förändras på vissa håll under 00-talet, vilket är intressant i samband med *kontrastering*. I *Ekengrens Svenska* nämner man i delen om arbetarförfattarna Eyvind Johnson, Jan Fridegård, Ivar Lo-Johansson, Vilhelm Moberg och Moa Martinson. Men Johnson nämns inte mer än vid namn denna enda gång. Harry Martinson omnämns endast vid ett kort tillfälle: ”En dag blev hon [Moa] kär i en luffare. Han hette Harry Martinson (1904-1978) och skulle bli en av Sveriges största diktare.”¹³⁵ Det kan tyckas konstigt att Harry Martinson efter denna karaktärisering inte nämns igen överhuvudtaget. I *Litteraturen lever: moderna tider* nämns Johnson och Martinson lite vid sidan av i en längre faktaruta i kapitlet ”III. Det självlärda Sverige”, kanske på grund av en viss rådvillhet inför hur de ska passas in framställningen. I *Dialog* klassas Martinson som modernist, och Johnson som arbetarförfattare på grund av *Romanen om Olof*. Om Johnson säger man inte direkt i *Dialog* att han blir modernist, men ”i övriga böcker är han

¹³¹ Hans-Eric Ekengren och Brita och Lorentzson-Ekengren, *Ekengrens Svenska: Litteraturbok 2* (Stockholm, 2003) s. 241.

¹³² Ibid. s. 242.

¹³³ Leif Eriksson, Maria Green och Christer Lundfall, *Om: Tidevarv – Litteraturbok B* (Stockholm, 2004) s. 289.

¹³⁴ Ibid. s. 289.

¹³⁵ Ekengren m.fl. (2003) s. 228.

mer lärd och intellektuellt orienterad.”¹³⁶ I *Om: Tidevarv* kategoriseras Johnson som arbetarförfattare, men ”[a]tt presentera honom som arbetarförfattare är inte alldeles självklart.”¹³⁷ Senare skriver man att ”[t]rots de litterära experimenten och utflykterna i tid och rum var de proletära erfarenheterna det centrala i författarskapet”.¹³⁸ Citatet pekar på viljan, eller tendensen, att i indelningen tillskriva författaren en fast identitet. Det är ett tydligt exempel på hur svårt det är för en författare att i framställningar av de här slagen förbli både arbetarförfattare och modernist. Det kan bero på pedagogiska förenklingar. ”Svårt är det också att sätta en etikett på [...] Harry Martinson”, som dock placeras i kapitlet om proletärförfattarna.¹³⁹ Johnson och Martinson har en vacklande ställning på 00-talet.

I samband med dimensionen *klass* är det bildningsgången författarna skriver mest om. Ulf Jansson begagnar sig i sin framställning av Francis Bacons motto ”kunskap är makt” för att karaktärisera ”de självlärda”.¹⁴⁰ I *Om: Tidevarv* kursiverar man orden *autodidakter* och *bildningsromaner*, kanske som en sorts minnesmarkörer.¹⁴¹ Användningen av genrebeteckningen bildningsroman är en nyhet, som inte direkt förekommit innan. Innan citerar man en passus från ”Vår Nutid” som betonar bildningens vikt. Samtidigt är *Om: Tidevarv* den bok som mest genomgående använder ordet *proletär* och där framställningen tydligare än i de andra är politiskt betonad. Man skriver exempelvis att ”[e]tt revolutionärt budskap förs in berättelsen [*God natt, jord*] genom den upproriske lantarbetaren Brontén”.¹⁴² Här återfinns en tydligare definition på arbetarförfattare: ”Med arbetarförfattare brukar man för övrigt mena realistiska böcker om arbetare, skrivna för arbetare, av självlärda författare med proletärt ursprung och erfarenhet av kroppsarbete.”¹⁴³ Definitionen påminner mycket om Lars Furulands.

I den generella diskussionen av arbetarförfattarna i läromedlen betonar man ”av”- och ”om”-aspekten i begreppet, men är försiktigare med ”för”. I samband med ”av” ligger fokus främst på bildningsgången, men även klassbakgrund nämns. I *Litteraturen och språket: Svenska B* sammanfattas arbetarförfattarna summariskt på ett par sidor, medan äventyraren och bergsbestigaren Göran Kropp tillägnas sju-åtta sidor. Man skriver att arbetarförfattarna

¹³⁶ Lindskog (2000) s. 104 och s. 105.

¹³⁷ Eriksson m.fl. (2004) s. 296.

¹³⁸ Ibid. s. 298.

¹³⁹ Ibid. s. 299.

¹⁴⁰ Ulf Jansson, *Litteraturen lever: moderna tider* (Stockholm, 2007). Se kapitlet om de självlärda.

¹⁴¹ Eriksson m.fl. (2004) s. 289.

¹⁴² Ibid. s. 294f.

¹⁴³ Ibid. s. 289.

”skildrade arbetarklassens liv”.¹⁴⁴ I *Svenska i tiden* menar man att ”[d]e ger livliga och mustiga skildringar av olika arbetsplatser.”¹⁴⁵ Som i dessa citat – och det har varit vanligt i många läroböcker i vårt material – är det oftast så att kopplingen till arbetarklassen, i den generella diskussionen om arbetarförfattarna, läggs i ”om”-aspekten, det vill säga de skildrar arbetare. Det är oftast där klassaspekten läggs in, och i författarens bakgrund. Men denna bakgrund har sedan 40-talet successivt kommit att bli bildningsgången i högre grad än klassbakgrunden. Samtidigt är det vanligt att man framhåller en enskild författare som klassens talesman, som nämndes i 80-talsanalysen. I *Dialog* är Ivar Lo-Johansson ”[d]en mest renodlade arbetarförfattaren, som klart och tydligt också har formulerat ett program för sitt författarskap”.¹⁴⁶

När det gäller arbetarförfattarnas bakgrund tar man ofta upp den som det utmärkande för arbetarförfattarna. I *Dialog* menar man att ”[d]et nya med arbetarförfattarna, eller proletärförfattarna som de också kallas var framför allt deras bakgrund.”¹⁴⁷ I samma läromedel hävdas att arbetarlitteraturen ”ger också en bild av den växande politiska medvetenheten”, däremot är man försiktigare att tillskriva gruppen som helhet – begreppet – ett engagemang, ”för”-aspekten. I *Svenska i tiden: lärobok B röd* skriver man att ”[p]roletärförfattarna skrev med utgångspunkt i sina egna erfarenheter”.¹⁴⁸ Och när Ulf Jansson i slutet av kapitlet ”III. Det självlärda Sverige” i *Litteraturen lever: moderna tider* (2007) frågar sig vilken den huvudsakliga vinsten är med de självlärda, då läggs vikt vid deras perspektiv inifrån en ditintills ny miljö.¹⁴⁹ Den egna erfarenheten betonas alltså jämte bildningsgången.

I 00-talet är det i vissa fall ännu tydligare än i 90-talets böcker att urvalskriterierna för vad som ska tas med är flytande. Traditionellt kanoniserade författare återfinns ofta jämte moderna författare. Och det finns som nämnts plats även för Göran Kropp. Tendensen att placera in arbetarförfattarna i en större berättelse om det moderna Sveriges framväxt är fortfarande stark. I *Litteraturen lever: moderna tider* är de en del i ett kapitel som dessutom behandlar industrialisering, urbanisering och folkhemmet. I *Ekengrens Svenska* kommer stycket om arbetarförfattarna efter ett stycke om utvecklingen.

¹⁴⁴ Ylva Eresund Raing och Sussanne Nilsson, *Litteraturen och språket – Svenska B* (Stockholm, 2001) s. 68.

¹⁴⁵ Anita Danielsson och Ulla Siljeholm, *Svenska i tiden: Lärobok B grön* (Stockholm, 2003a) s. 210.

¹⁴⁶ Lindskog m.fl. (2000) s. 99.

¹⁴⁷ Ibid. s. 98.

¹⁴⁸ Anita Danielsson och Ulla Siljeholm, *Svenska i tiden: Lärobok B röd* (Stockholm, 2003b) s. 274.

¹⁴⁹ Jansson (2007) s. 76.

Slutsatser och diskussion

Kategorisering

Efter en analys av läroböckerna i materialet har vi kommit fram till att en del tydliga förändringar ägt rum. Den första tydliga förändringen gäller *kategorisering* och i längden *uppkomst*. De tidigare arbetarförfattarna, 10-talsgenerationen och de ännu tidigare, har successivt sorterats ut ur läroböckerna, vilket dessutom har inneburit att idén om två generationer arbetarförfattare blivit obrukbar.¹⁵⁰ Idén om två generationer arbetarförfattare fick fäste under 60-talet och levde vidare under 80-talet även om vikten försköts mot 30-talsgenerationen, vilket slutligen lett till att en kanonisk kärna ersatts av en annan.¹⁵¹ Under 90- och 00-talen, då de tidigare arbetarförfattarna utsorteras, försvinner även idén om två generationer.

Vi har dessutom kommit fram till att det i förhållande till respektive kärna finns författare vars identitet är svår för läromedelsförfattarna att fixera, som Lindorm, Ossiannilsson, Johnson och Harry Martinson. I samband med svårfixerad identitet har vi sett en tendens att författare som är svårkategoriserade än inte tas med, än hamnar vid sidan av begreppet.

Med tanke på att vi i samband med dimensionen *kategorisering* har undersökt hur man försökt ena arbetarförfattarna som grupp är det anmärkningsvärt att få kvinnliga författare har inkluderats. Även Moa Martinsson har ofta hamnat vid sidan av, trots att hon är den mest nämnda kvinnliga representanten för strömningen. I några fall har även Maria Sandel tagits upp.

Även läroböckernas formförändring har diskuterats i analysen, och det är tydligt att den har inverkat på framställningen av arbetarförfattarna. Från 60-talet har flera svenska författare som tidigare varit givna i en framställning inte fått plats. En effekt av detta är att man, delvis för pedagogikens skull, tar med de mest åskådliga exemplen, vilket leder till att arbetarförfattarna, på ett generellt begreppsligt plan, blir en mer homogen grupp.

¹⁵⁰ Berg/Tham (1945) nämnde en andra generation arbetarförfattare och syftar på 30-talet, men var tveksamma till att utsträcka begreppet till att omfatta dem. Kjersén (1951) skrev att ”*Martin Koch* [...] är kanske vår främste ’proletärförfattare’ i egentlig mening.” s. 64f. Att Koch och även Hedenvind-Eriksson sedan försvinner är, med tanke på att Ivar Lo-Johansson benämnde dem som arbetarlitteraturens två grindstolpar i den självbiografiska *Författaren* (1957), anmärkningsvärt. I tidigare läroböcker kallar man Koch för en företrädare och inspiratör för senare arbetarlitteratur, tillsammans med författare som Gorkij och Andersen-Nexö.

¹⁵¹ I *Den svenska litteraturen* (1989) menar man angående 30-talets autodidakter ur de breda folklagren att ”kärntruppen – sociologiskt och ideologiskt – bestod av folkliga realister”, och nämner Moberg, Lo-Johansson, Fridegård och Moa Martinson som tillhörande denna ”kärntrupp” – samma författare som får representera arbetarlitteraturen i 90- och 00-talens läroböcker. Ibid. s. 105.

Att vikten förskjutits från tidigare till senare arbetarförfattare syns även i den mer etablerade historieskrivningen. Vad gäller *kategorisering* hävdar Erik Hjalmar Linder så sent som 1965 att "[e]ndast beträffande genombrottsgenerationen är termen arbetardiktare helt brukbar, endast här blir den alltigenom meningsfull."¹⁵² Gunnar Brandell talar i *Svensk litteratur 1870-1970* (1975) om en "första generationen arbetarförfattare", som han inte vill ställa mot de mer borgerliga totalisterna. 30-talsförfattarna benämner han främst som autodidakter och den "autodidaktiska författargeneration[en]"; i båda fallen menar han att begreppet "proletärförfattare" är missvisande och felaktigt.¹⁵³ I *Den svenska litteraturen* nämner man Koch, Hedenvind-Eriksson och Andersson som "kraftfulla föregångare" till autodidakterna.¹⁵⁴ Här utsorteras inte de tidigare arbetarförfattarna, även om tyngdpunkten förskjuts.

Uppkomst

Ofta har man vad gäller *uppkomst* i framställningarna sett en kontinuitet mellan 1910-talet och 1930-talets två generationer. Man har även framhållit rötterna i 1880-talets samhällskritiska litteratur och naturalistiska estetik. Att idén om två generationer arbetarförfattare försvinner innebär att *uppkomsten* av fenomenet i framställningarna ofta senareläggs i historien. Man nämner även på 90- och 00-talen folkhögskolor, folkrörelser och press, men i mindre omfattning. De kortare styckena om kamplyriken finns inte kvar på 00-talet. Sammantaget med utsorteringen av 10-talets arbetarförfattare ges ett intryck av att rötterna skurits av, och att en del av *klass*-dimensionen i fenomenet försvinner. Samtidigt som uppkomsten senareläggs i 00-talets läroböcker, framhåller man att arbetarlitteraturen är en strömning och en genre som levt vidare, vilket innebär en förskjutning som är något motsägelsefull. Begreppet utsträcks tydligare för att omfatta litteratur närmare vår samtid, vilket innebär att en förutsättning för klassdiskussion och arbetarlitteratur som ligger närmre nuet öppnats upp.

Samtidigt med att rötterna skärs av ses *uppkomsten* av arbetarförfattarna oftare i samband med en större berättelse om Sveriges utveckling eller större kulturprocesser, som urbanisering, demokratisering och folkhemsbygge. Detta sammanhänger med att en vidare kulturhistorisk ambition stegvis slår igenom i läroböckerna från 60-talet. Därför gestaltas

¹⁵² Linder, s. 397.

¹⁵³ Brandell, s. 366 band 1 och s. 105 band 2. Brandell menar att "proletär" för tanken till Marx och att det dåtida svenska samhällets klasstruktur och ekonomi inte motsvarade den Marxska, varför ordet inte är lämpligt. Se s. 360 band 1.

¹⁵⁴ Lönnroth m.fl. (1999) s. 105.

arbetarförfattarna som del i förhållande till utvecklingen som helhet, för det är vanligtvis som utveckling man väljer att förstå historien. Dessutom tenderar den generella framställningen av arbetarförfattarna allt oftare att präglas av temat frigörelse från klassen, än om engagemanget för klassen, även om det senare finns kvar. Gunnar Brandell inleder i *Svensk litteratur 1870-1970* ett stycke om "autodidakterna" i detta hänseende med att konstatera att "[d]en allmänna bakgrunden till autodidakternas framträngande på bred front i litteraturen var naturligtvis [...] demokratiseringsprocess[en] i det svenska samhället", men understryker även att en förutsättning var den folkliga bildningsverksamheten.¹⁵⁵

Klass

Att man från 70-talet allt oftare betonar det autodidaktiska draget hos arbetarförfattarna kan förklaras genom att man fokuserar mer på samhällsutvecklingen i läroböckerna, men även av att det ur koherenssynpunkt problematiska draget hos författare som Koch och Hedenvind-Eriksson, att de inte var renodlade autodidakter utan hade en borgerlig bakgrund, försvinner. Dessutom framhävs den allt större möjligheten till bildning och läskunnighet under 1900-talets första hälft.

Under decenniernas lopp läggs mindre vikt vid en naturalistisk skildring av arbetare och det självbiografiska inslaget lyfts fram, vilket innebär att det sker en förskjutning i "om"-aspektens innehåll. Rent generellt sker det ett tyngdpunktsskifte från "om" till "av", och i och med att man väljer att fokusera på bildningsgången och inte relaterar denna direkt till klass, tonas klassdiskussionen ned.

Vi kan även konstatera att man från 80-talet lägger större vikt vid arbetarförfattarna, och då 30-talsgenerationen, som enskilda individer, och blivit försiktigare med att tillskriva begreppet en entydig politisk dimension. I den generella diskussionen tonar man ned ett kollektivistiskt samröre med klassen. En viktig förklaring till denna dubbelhet tar Brandell fasta på när han menar att "[b]rytningen mellan kollektivism och individualism är det mest utmärkande draget för trettioalets folklitteratur."¹⁵⁶ Denna dubbelhet är en orsak till att begreppet arbetarlitteratur har kommit att förändrats så pass mycket över tid.

¹⁵⁵ Brandell s. 103.

¹⁵⁶ Tidigare menar Brandell å ena sidan att "[d]e nya författarna [autodidakterna] kände sig som talesmän för en ny samhällsklass, förkämpar för dess rättigheter i litteraturen och livet", men "[å] andra sidan vore alldeles vilseledande att framställa de självlärda svenska författarna som omedelbara och omedvetna språkrör för kollektiviteten eller folket." s. 104.

I enlighet med vår hypotes är klassaspekten mindre förekommande rent generellt sett under 90- och 00-talen, däremot går det inte att säga att klassdiskussionen helt försvinner då istället andra aspekter av den förs fram. Ett exempel på detta är att man å ena sidan diskuterar begreppet klass och engagemang mindre i anknytning till begreppet ”arbetarförfattare”. Men å andra sidan sammankopplas den enskilda författare, vanligen Lo-Johansson, allt oftare från och med 60-talet tydligt med sociopolitiska omständigheter och engagemang. Man kan säga att klasstematiken individualiseras, då den diskuteras i samband med den enskilde författaren. Det andra exemplet på klassaspektens fortlevnad är att mer samtida arbetarförfattare i läroböckerna från och med 80-talet, och särskilt under 00-talet, uppmärksammas och diskuteras i samband med exempelvis den egna klassresan. Ett tredje exempel är att trots att den ofta radikalare politiska diskussionen i 60-, 70- och 80-talens läroböcker alltmer försvinner under 90-talet och framåt, är det förvånansvärt att man fortfarande använder sig av begreppet ”proletärförfattare” i stor uträkning, med tanke på begreppets politiska konnotationer.

Kontrastering

Vi har kommit fram till att man på 90- och 00-talen inte gör lika explicita kontrasteringar med borgerliga författare som tidigare. En förklaring till detta är att de borgerliga 10-talisterna ofta kontrasterades mot de då samtida arbetarförfattarna. Men då de på 90- och 00-talen inte längre är närvarande blir denna kontrastering svår att göra. Istället blir det modernismen man oftare kontrasterar arbetarlitteraturen mot. Det är tydligt i nästintill alla läroböcker, och i synnerhet från 60-talet, att det är svårt att vara både modernist och arbetarförfattare, exempelvis för Johnson och Harry Martinson. Det förekommer ofta en tendens att ge en författare en uteslutande identitet i det avseendet.

Parallellt med att 10-talets arbetarförfattare försvinner ur framställningarna tenderar man att göra arbetarlitteraturen liktydig med prosa. Detta innebär att strömningens lyriker antingen försvinner eller får en ny benämning.¹⁵⁷ När det gäller dramatik har det nämnts i läroböckerna att exempelvis Moberg skrev pjäser, men dramatiken har i princip aldrig funnits

¹⁵⁷ Brandell skriver om 1900-talets första år att ”de proletära miljöerna [...] nu för första gången blir lyriskt exploaterade.” s. 61. Om den senare verksamma Erik Blomberg skriver Brandell vidare att han ”ville vara den moderna samhörighetens skald, med fast grund i arbetarrörelsens solidaritetsmoral.” s. 74. Citaten får illustrera att lyriken faktiskt bidragit med åtskilligt till arbetarlitteraturen.

representerad. Både i *Svensk arbetarlitteratur* (2006) och i *Den svenska litteraturen* (1999) diskuteras teatern som en viktig del av arbetarlitteraturen.¹⁵⁸

Slutresultatets relevans för lärarens arbete

I litteraturhistorieskrivningen gör man epokindelningar och försöker fastställa likheter och olikheter mellan olika författare för att kunna överblicka historien. Gymnasieelevernas möte med litteraturhistorien torde underlättas av detta, liksom lärarens didaktiska uppgift. Men indelningar är aldrig oproblematiska, vilket vår analys visar. Det finns en spänning mellan å ena sidan historisk saklighet och å andra sidan pedagogiska och didaktiska ambitioner, som ibland leder till pedagogiska förenklingar. Läraren bör därför förhålla sig reflekterande till aspekter som läromedlets urvalsgrunder (kanon) och disposition, perspektiv och idé- och kulturhistoriska ambitioner. Läraren bör ha i åtanke att läromedlen endast innehåller en bråkdel av litteraturhistorien, och att de är skrivna för elever. Vilket urval görs och vilka etiketter används? Innebär detta urval att ett visst perspektiv anläggs, som är avgörande för hur författare, epoker och strömningar framställs? Vad vill läromedelsförfattaren förmedla? Utesluter framställningen ett annat perspektiv? Detta är mer eller mindre självklara frågor som vi efter genomförd analys kan konstatera aldrig blir irrelevanta.

¹⁵⁸ Lönnroth m.fl. (1999) t.ex. s. 108; s. 112.

Sammanfattning

Vårt syfte med uppsatsen var att undersöka hur framställningen av arbetarförfattarna förändrats mellan 1945 och 2008 i gymnasieskolans läroböcker för litteraturundervisning. Vi kan konstatera att flera förändringar ägt rum.

Analysen har visat att de tidigare arbetarförfattarna, som ofta benämns den första generationen, successivt försvinner ur läromedlen. Det blir dessutom mindre vanligt att lyriker finns representerade bland arbetarförfattarna. Det har också varit tydligt att det finns författare som är svårkategoriserade, som ibland tas med och andra gånger hamnar vid sidan om eller helt förbises.

Samtidigt som de tidigare arbetarförfattarna försvinner ur framställningarna är det tydligt att strömningens rötter och uppkomst blir mindre uppmärksammade. Arbetarförfattarna tenderar också att allt oftare bäddas in i en mer övergripande framställning om Sveriges utveckling, och fenomenet tenderar att uppgå i, och beskrivas i samband med, större kulturella processer, som demokratisering och urbanisering.

I några avseenden har vi funnit att klassaspekten av fenomenet tonats ned, och man har istället framförallt lagt vikt vid det autodidaktiska draget hos arbetarförfattarna. Men till skillnad från vad vi antog i hypotesen går det inte att påstå att klassdiskussionen helt försvinner i läromedlen. Det är snarare så att klassaspekten uppmärksammas på andra sätt.

Under decenniernas lopp blir det allt vanligare att man kontrasterar arbetarförfattare mot modernister istället för borgerliga skildrare, vilket gjordes tidigare. Det är även tydligt att arbetarlitteratur allt oftare under senare decennier endast syftar på prosa och romanen, och att lyriken inte inkluderas.

I analysen har vi, när det varit relevant, dragit paralleller till läromedlens utveckling generellt, samt skolans och läroplanens förändring. Efter genomförd analys har vi pekat på vikten av att läraren uppmärksammar läroböckers form och perspektiv för att få en allsidig bild av litteraturhistorien och inte blint förlitar sig på framställningarna, som ofta innehåller pedagogiska förenklingar.

Källförteckning

Primärmaterial

- Alving, Hjalmar & Hasselberg, Gudmund, *Svensk litteraturhistoria* (Stockholm, 1949)
- Axberger, Gunnar, *Gestalter i nyare svensk litteratur* (Stockholm, 1953)
- Berg, Johan & Tham, Willhelm, *Från Eddan till Ekelöf* (Stockholm, 1945)
- Bergström, Börje, m.fl., *Dikten och vi* (Malmö, 1987)
- Blanck, Anton, *Vår svenska litteraturs historia* (Stockholm, 1954)
- Bramstång, Mats & Sjöstedt, Bengt, *Litteraturhistoria – svenska för yrkeslinjer* (Stockholm, 1985)
- Brodow, Bengt, m.fl., *Svenska för gymnasieskolan åk 1* (Stockholm, 1972)
- Brodow, Bengt, m.fl., *Svenska för gymnasieskolan åk 2* (Stockholm, 1972)
- Brodow, Bengt, m.fl., *Svenska för gymnasieskolan åk 3* (Stockholm, 1973)
- Brodow, Bengt & Nettervik, Ingrid, *Möt litteraturen* (Malmö, 1995)
- Danielsson, Anita & Siljeholm, Ulla, *Språk, litteratur & samhälle* (Stockholm, 1997)
- Danielsson, Anita & Siljeholm, Ulla, *Svenska i tiden – Lärobok B röd* (Stockholm, 2003)
- Danielsson, Anita & Siljeholm, Ulla, *Svenska i tiden – Lärobok B grön* (Stockholm, 2003)
- Ekengren, Hans-Eric & Lorentzson-Ekengren, Brita, *Litteraturbok för gymnasiets yrkesförberedande program 2* (Stockholm, 1993)
- Ekengren, Hans-Eric & Lorentzson-Ekengren, Brita, *Ekengrens Svenska - Litteraturbok 2* (Stockholm, 2003)
- Eresund Raing, Ylva & Nilsson, Susanne, *Litteraturen och språket – Svenska B* (Stockholm, 2001)
- Eriksson, Leif & Lundfall, Christer, *Realismen* (Stockholm, 1999)
- Eriksson, Leif, m.fl., *Om: Tidevarv – Litteraturbok B* (Stockholm, 2004)
- Hasselberg, Gudmar, m.fl., *Litteraturhistoria för gymnasiet* (Stockholm, 1967)
- Hillman, Rolf, m.fl., *Vår litteratur och dess historia. Från Strindberg till våra dagar. Fjärde delen.* (Stockholm, 1945)
- Jansson, Ulf & Levander, Martin, *Lärobok i svenska* (Uppsala, 1983)
- Jansson, Ulf & Levander, Martin, *Litteraturen – epoker och diktare* (Stockholm, 1989)
- Jansson, Ulf, *Den levande litteraturen* (Stockholm, 1995)
- Jansson, Ulf, *Litteraturen lever – moderna tider* (Stockholm, 2007)

- Kjersén, Sven, *Nyare svensk diktning* (Stockholm, 1951)
- Kretz, Anita, *Källan* (Stockholm, 1998)
- Liliengren, Ella, *Litteraturen i tiden* (Stockholm, 1987)
- Lindskog, Rune & Widing Niemelä, *Dialog 1900-talet – Litteraturhistoria* (Stockholm, 2000)
- Lindström, Hans, *Litteraturhistoria* (Stockholm, 1965)
- Mjöberg, Josua, *Svensk litteraturhistoria* (Lund, 1949)
- Mjöberg, J. & Wahlgren, A., *Kort svensk litteraturhistoria* (Stockholm, 1957)
- Nordberg, Olof & Wittrock, Ulf, *Dikt och data* (Lund, 1965)
- Rydén, Hugo, m.fl., *Litteraturorientering för gymnasiet* (Stockholm, 1977)
- Rydén, Hugo, m.fl., *Litteraturen genom tiderna* (Stockholm, 1982)
- Rydén, Hugo, m.fl., *Litteraturhistoria för gymnasieskolan* (Stockholm, 1989)
- Skoglund, Svante, *Svenska timmar – Litteraturen* (Malmö, 1991)
- Skoglund, Svante, *Texter & tankar: Litteraturen 1900-talet* (Malmö, 1998)
- Skoglund, Svante, *Bok-och-webb: Svenska B* (Göteborg, 2005)
- Stalfelt, Sven Olov, *Litterära vägar – Litteraturhistoria* (Stockholm, 1999)
- Söderblom, Inga & Edqvist, Sven-Gustav, *Litteraturhistoria: för gymnasieskolan* (Stockholm, 1985)

Sekundärmaterial

- Bergsten, Staffan, "Från litteraturhistoria till litteraturvetenskap" i *Litteraturvetenskap – en antologi*, red., Staffan Bergsten (Lund 2002)
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina, *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys* (Lund, 2000)
- Brandell, Gunnar, *Svensk litteratur 1870-1970* (Stockholm, 1975)
- Fridell, Folke, "Arbetarna och proletärdikten" i *Folket i Bild* 1947:20
- Furuland, Lars & Svedjedal, Johan, *Svensk arbetarlitteratur* (Stockholm, 2006)
- Hansson, Gunnar, *Vem gör litteraturens historia?* (Linköping, 1990)
- Lauter, Paul, "Caste, class and canon" i *Feminisms: an anthology of literary theory and criticism*, red., Robyn R Warhol & Diane Herndel (New Brunswick, 1993)
- Linder, Erik Hjalmar, *Ny illustrerad litteraturhistoria. Fem decennier av nittonhundratalet* (Stockholm, 1965)
- Lönnroth, Lars & Delblanc, Sven, *Den svenska litteraturen* (Stockholm, 1989)

- Lönnroth, Lars, m.fl., *Den svenska litteraturen* (Stockholm, 1999)
- Malmgren, Gun, ”Svenskämnets identitetskriser – moderniseringar och motstånd” i *Svenskämnets historia* (Lund, 1999)
- Nilsson, Magnus, *Arbetarlitteratur* (Lund, 2006)
- Richardson, Gunnar, *Svensk utbildningshistoria – skola och samhälle förr och nu* (Lund, 2004)
- Samuelsson, Tony, ”Är arbetarlitteraturen död?” i *Aftonbladet*, 07.07.1999
- Thavenius, Jan, ”Gymnasiets litterära kanon” i *Svenskämnets historia* (Lund, 1999)
- Tigerstedt, E.N., *Svensk litteraturhistoria* (Stockholm, 1967 [orig. 1949])
- Ullström, Sten-Olof, *Likt och olikt – Strindbergsbildens förvandlingar i gymnasiet* (Stockholm/Stehag, 2002)
- Witt Brattström, Ebba, ”Livets egen runsten – kvinnokroppen som skrift” i *Feministiska litteraturanalyser 1972-2002*, red., Åsa Arping & Anna Nordenstam (Lund 2005) s. 355-374

Övrigt material

- Läroplan för de frivilliga skolformerna (Lpf94)*, Skolverket, (Stockholm, 2006)
- Kursplan för Svenska A*, Skolverket (Stockholm, 2006)
- Ämnesplan för svenska*, Skolverket (Stockholm, 2006)